

Historijsko-geografski razvoj Baranje

Barišić, Nikolina

Master's thesis / Diplomski rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Science / Sveučilište u Zagrebu, Prirodoslovno-matematički fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:217:345549>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-18**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Faculty of Science - University of Zagreb](#)

Nikolina Barišić

Historijsko-geografski razvoj Baranje

Diplomski rad

**Zagreb
2019.**

Nikolina Barišić

Historijsko-geografski razvoj Baranje

Diplomski rad

predan na ocjenu Geografskom odsjeku
Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
radi stjecanja akademskog zvanja
magistre edukacije geografije i povijesti

**Zagreb
2019.**

Ovaj je diplomski rad izrađen u sklopu integriranog preddiplomskog i diplomskog sveučilišnog studija *Geografija i povijest*; smjer: *nastavnički* na Geografskom odsjeku Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, pod vodstvom doc. dr. sc. Ružice Vuk.

Sveučilište u Zagrebu
rad
Prirodoslovno-matematički fakultet
Geografski odsjek

Diplomski

Historijsko-geografski razvoj Baranje

Nikolina Barišić

Izvadak: Predmet istraživanja ovog rada je historijsko-geografski razvoj Baranje. Izborom i pregledom stručne i znanstvene literature te odabirom i obradom izvora pristupilo se izradi rada. Rad je podijeljen u pet cjelina osim uvoda i zaključka, a to su: Prostorne posebnosti Baranje, Društveno-geografski okvir zbivanja, Prostorne promjene kroz povijest, Suvremena Baranja, Buduća zbivanja. U radu su istaknuta reljefna i klimatska obilježja prostora, povijesni procesi kretanja stanovništva, upravno-teritorijalna pripadnost u okviru državnih cjelina i njihovi utjecaji na povijesni prostor, današnja situacija baranjskog gospodarstva i recentni demografski trendovi. Zaključno je istaknut geostrateški značaj prostora i potrebno valoriziranje turizma i poljoprivrede kao mogućih nositelja razvoja Baranje.

56 stranica, 21 grafički prilog, 1 tablica, 55 bibliografskih referenci; izvornik na hrvatskom jeziku

Ključne riječi: Baranja, razvoj, turizam, povijest, geografija, prostor

Voditelj: doc. dr. sc. Ružica Vuk

Povjerenstvo: doc. dr. sc. Ružica Vuk
prof. dr. sc. Zoran Curić
doc. dr. sc. Slaven Gašparović

Tema prihvaćena: 8. 2. 2018.

Rad prihvaćen: 2. 7. 2019.

Rad je pohranjen u Središnjoj geografskoj knjižnici Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Marulićev trg 19, Zagreb, Hrvatska.

BASIC DOCUMENTATION CARD

University of Zagreb
Faculty of Science
Department of Geography

Master Thesis

Historical and geographical development of Baranja

Nikolina Barišić

Abstract: The subject of the research of master's thesis is the historical and geographical development of Baranja. By selecting and reviewing professional and scientific literature and selecting and processing resources, work has begun. The work is divided into five units, besides for the introduction and conclusion, namely: Spatial specificities of Baranja, Socio-geographical framework of developments, Historical changes through history, Contemporary Baranja, Future developments. The paper presents the relief and climatic features of territory; historical processes of population movement; organization within state units and their impact on historical territory; the current situation of Baranja's economy and recent demographic trends. The conclusion emphasizes the hegeostrategic significance of the territory and the need to valorize tourism and agriculture as potential carriers of Baranja's development.

56 pages, 21 figures, 1 table, 55 references; original in Croatian

Keywords: Baranja, development, tourism, history, geography, territory

Supervisor: Ružica Vuk, PhD, Assistant Professor

Reviewers: Ružica Vuk, PhD, Assistant Professor
Zoran Curić, PhD, Full Professor
Slaven Gašparović, PhD, Assistant Professor

Thesis title accepted: 08/02/2018

Thesis accepted: 02/07/2019

Thesis deposited in Central Geographic Library, Faculty of Science, University of Zagreb, Marulićev trg 19, Zagreb, Croatia.

1. Uvod	1
1.1. Predmet istraživanja	1
1.2. Teorijsko-metodološki pristup	1
1.3. Zadaci, ciljevi i metode istraživanja	2
1.4. Dosadašnja istraživanja	2
1.5. Osnovne hipoteze	3
2. Prostorne posebnosti Baranje	3
2.1. Fizičko-geografske pretpostavke promjene	4
2.1.1. Reljef	4
2.1.2. Klima	5
2.1.3. Ostala obilježja	6
2.2. Društveno-geografski okvir zbivanja	7
2.2.1. Etničke i vjerske promjene i demografska kretanja	7
2.2.2. Društvena infrastruktura	15
3. Prostorne promjene kroz povijest od neolitika do 20. stoljeća	22
3.1. Povijesni tijek i organizacija prostora	22
3.1.1. Prapovijest	23
3.1.2. Antičko razdoblje	24
3.1.3. Srednji vijek	25
3.1.4. Rani novi vijek i 19. stoljeće	26
3.1.5. 20. stoljeće	28
3.1.6. Domovinski rat i poraće	31
4. Suvremena Baranja	33
4.1. Funkcionalna organizacija prostora	34
4.2. Gospodarske djelatnosti u Baranji	36
4.2.1. Primarni sektor	37
4.2.2. Sekundarni sektor	40

4.2.3. Tercijarni sektor	40
4.3. Demografski nestanak	45
5. Buduća zbivanja	48
5.1. Osnovne projekcije	48
5.2. Pretpostavke razvoja	49
6. Zaključak	51
6.1. Referiranje na hipoteze	51
6.2. Opći zaključci	52
Literatura	53
Popis izvora	55

1. Uvod

1.1. Predmet istraživanja

Predmet istraživanja ovog diplomskog rada jest historijsko-geografski razvoj Baranje, odnosno hrvatskog dijela Baranje¹. Baranja se sjeverno nastavlja u Mađarskoj, u istoimenoj pokrajini (Magaš, 2013). Hrvatski je dio Baranje prostor njezinog krajnjeg sjeveroistočnog dijela, ukupne površine od 1147km², odnosno 2,0 % površine Republike Hrvatske (Šašlin, 2005a). Istraživanjem prostora Baranje razjasnit će se fizičko-geografska i društveno-geografska obilježja prostora, pokušat će se rasvijetliti moguća buduća zbivanja, odnosno osnovne projekcije prostora i pretpostavke razvoja. Vremenski obuhvat istraživanja ovoga prostora odnosi se na vremenski raspon od pojave prvih neolitičkih tragova do danas, podijeljen u pet glavnih vremenskih etapa. Razdoblje je to u trajanju od oko 8000 godina.

1.2. Teorijsko-metodološki pristup

Teorijsko-metodološki se pristup diplomskog rada temelji na glavnim odrednicama historijsko-geografskog istraživanja, odnosno historijske geografije kao geografske discipline (Komušanac i Šterc, 2010). Teorijski se okvir istraživanja odnosi na pregled i izbor iz dosadašnje literature. Metodološki pristup ogleda se u nekoliko metoda uporabljenih u diplomskom radu. Metričke se i kvantitativne metode odnose na analizu brojčanih podataka iz prošlosti. Izvori koji će biti uporabljeni prilikom analize ovoga prostora popisi su stanovništva, od prvog službenog popisa do posljednjeg popisa 2011. godine. Osim navedenih, uporabljene su i određene projekcije kretanja stanovništva prije prvog službenog popisa. Tipološkom metodom utvrđeni su utjecaji različitih povijesnih razdoblja na današnje elemente i obilježja promatranog prostora. Statističko-formalnom metodom naglašen je povijesni kontinuitet strateškog položaja Baranje (Glamuzina i Fuerst-Bjeliš, 2015). Prije pristupanja analizi statističkih podataka bit će potrebno izdvojiti samo naselja, odnosno općine i grad koji pripadaju današnjem prostoru hrvatskog dijela Baranje. Administrativno-teritorijalno Baranja je podijeljena na devet jedinica lokalne samouprave (sl. 14), a to su: Grad Beli Manastir i općine Bilje, Čeminac, Darda, Draž, Jagodnjak, Kneževi Vinogradi, Petlovac i Popovac (Šašlin, 2005a). Za interpretaciju suvremenih događanja na prostoru Baranje, uporabljeni su statistički podaci vezani za stanovništvo i turističku djelatnost ovoga

¹ Naziv Baranja slavenskog je porijekla. Poljska imenica *baranek* = janje, jaganjac. U povijesti se Baranja spominje pod imenima: Castrum Borona, Baranya, Baranyavár, Baranyavármegye, Baragna (Sekulić, 1996).

prostora te projekcije stanovništva. U radu su provedene i tri skupine kriterija historijsko-geografske analize koji obuhvaćaju: kriterij prirodne sredine, teritorijsko-organizacijski kriterij i sociokulturni kriterij (Glamuzina i Fuerst-Bjeliš, 2015). Iz proučavanja podataka koje nude navedeni izvori doneseni su određeni zaključci i zakonitosti. Ostale metode istraživanja koje su uporabljene u ovome radu jesu sljedeće: prikupljanje podataka iz izvora i literature, njihova analiza i sinteza te interpretacija. Na temelju analize i interpretacije dostupnih podataka napravljene su osnovne projekcije budućih zbivanja.

1.3. Zadaci, ciljevi i metode istraživanja

Osnovni je cilj ovoga rada dati historijsko-geografski pregled hrvatskog dijela Baranje. „Historijska je geografija fundamentalna znanstvena disciplina u okviru geografije kojom se proučavaju, objašnjavaju, planiraju i predviđaju odnosi i refleksije u geografskom prostoru (sadržaji, procesi, veze i odnosi: postojeći i/ili materijalizirani u novom obliku i na drugom mjestu na geopovršini) nastali prožimanjem kompleksnih geografskih čimbenika i povijesnih zbivanja s ciljem razumijevanja objektivne prostorne stvarnosti“ (Komušanac i Šterc, 2010, 133). Diplomski je rad strukturiran i usmjeren prema ovoj definiciji historijske geografije kao znanstvene discipline.

1.4. Dosadašnja istraživanja

Dosadašnja su istraživanja historijsko-geografske tematike prostora Baranje brojna. Prostor je Baranje u povijesti (o čemu će više biti riječi u povijesnom pregledu) bio kontaktni prostor za brojne i međusobno različite društvene skupine, a dijelom je to obilježje ovaj prostor zadržao do danas, zbog čega je zanimljiv i vrijedan predmet istraživanja velikom broju znanosti: historiji, geografiji, etnologiji, antropologiji, sociologiji, kulturologiji i dr. Istraživanja koja su značajna za ovaj rad jesu istraživanja povijesne tematike, te istraživanja i spoznaje iz svih područja geografske znanosti. Baranjsku povijest od prapovijesti do danas istraživali su mnogi mađarski i hrvatski povjesničari. Među hrvatskim se povjesničarima najviše ističu: Jasna Šimić, koja je u svojoj knjizi „Šetnje slavonskom i baranjskom prapoviješću“ (2012) opisala do tada poznata nalazišta na prostoru Slavonije i Baranje te opisala utjecaj prirodne osnove na ranu pojavu naseljenosti Baranje. Nadalje, Stjepan Sršan, koji je u nekoliko svojih knjiga dao znatan doprinos proučavanju baranjske prošlosti od 13. stoljeća nadalje. Mladen Klemenčić jedan je od autora koji je doprinio pregledu baranjske povijesti 20. stoljeća u nekoliko znanstvenih članaka: „Baranja, povijesno-geografski

pregled“ (1992) napisao je samostalno, dok je „Činjenice o hrvatskoj Baranji“ (1995) napisao u koautorstvu s Anđelkom Milardovićem i Josipom Vrbošićem. *Geomorfologija Baranje* (1990) detaljno je opisana u istoimenoj monografiji autora Andrije Bognara, Vesne Banfić i Velimira Campanella. Andrija Bognar dao je doprinos i proučavanju stanovništva u članku „Stanovništvo Baranje“ (1972). Razvoj stanovništva Baranje i moguće projekcije stanovništva detaljno je istražio i objasnio u navedenim člancima Pavo Šašlin; „Demogeografski razvoj Baranje 1991. – 2001.“ (2005a), te „Demografske perspektive Baranje – rezultati terenskog istraživanja“ (2005b) Zbog bogate kulturne povijesti navedenog prostora znatan je broj znanstvenih radova napisan o etnologiji Baranje, neki od istraživanih područja su: tradicijsku folklornu glazbu istraživala je u članku Miroslava Hadžihusejnović-Valašek (1992), baranjske životne običaje istraživala je Jelka Vince-Paulla (1992). Nada Maglica proučavala je narodnu nošnju baranjskih Hrvata (1992).

1.5. Osnovne hipoteze

H1 – Zbog prirodnih obilježja prostora Baranja je kroz povijest predstavljala prostor visokog strateškog značaja.

H2 – Posljedice Domovinskog rata prisutne su u Baranji i danas, gotovo 30 godina nakon rata.

H3 – Ruralni turizam povezan s poljoprivrednom proizvodnjom temelj je modernog razvoja Baranje.

H4 – Manje od polovine poljoprivrednog zemljišta u Baranji iskorištava stanovništvo ove regije.

2. Prostorne posebnosti Baranje

Kao regija prostorno omeđena dvjema velikim rijekama Baranja je kroz prošlost do danas prepoznatljiva po karakterističnim fizičko-geografskim i kompleksnim društveno-geografskim značajkama. Velike rijeke, Dunav i Drava, u prošlosti su predstavljale

svojevrсни granični i izolacijski element navedenog prostora. U daljnjim poglavljima pojašnjene su i opisane posebnosti Baranje po kojima se ističe kao regija.

2.1. Fizičko-geografske pretpostavke promjene

Fizičko-geografska obilježja Baranje važna su zbog razumijevanja preduvjeta rane naseljenosti, povijesnih procesa, težnji ka osvajanju i kontroliranju teritorija i dr. Među fizičko-geografskim obilježjima prostora Baranje naglasak je stavljen na reljefna, hidrografska i klimatološka obilježja.

2.1.1. Reljef

Prema uvjetno-homogenoj ili fizionomskoj regionalizaciji, koja se zasniva na grupiranju gospodarski značajnih geomorfoloških kriterija, klimatsko-ekoloških obilježja i procesa historijsko-geografskog razvoja, Baranja pripada Istočnohrvatskoj ravnici. Reljefna struktura Baranje određena je pravcem pružanja sjeverozapad-jugoistok. Baranju obilježava i složena hidrografska mreža u graničnom području uz Dunav te uz rijeku Dravu koja predstavlja među prema slavonskom prostoru. U Baranji je središnje položen kompleks Baranjske lesne zaravni s Banskim brdom². Najviši je vrh Banskog brda Kamenjak s 245 metara nadmorske visine. Bansko brdo predstavlja geološki neotektonski izdignut dio stare osnove. Bansko je brdo građeno od debelih naslaga lesa (prapora). Praporna se zaravan jedino kod mjesta Batine približila rijeci Dunav te je ovdje najlakši prirodni prijelaz prema Bačkoj u Srbiji (Magaš, 2013). Padine su Banskog brda prema jugoistoku blage, a prema rijeci su Karašici na sjeverozapadu strme. Spomenuti kompleks Baranjske lesne zaravni okružen je nižim ravničarskim zonama, Baranjskim terasama i ritovima (sl. 1). Tako se na sjeveru nalazi mala vlažna dolina baranjske Karašice, a na jugoistoku značajni Kopački rit. Kopački rit predstavlja najveći sustav dunavsko-dravskog poloja i ujedno najvlažniju zamočvarenu aluvijalnu ravan u Hrvatskoj. Kopački je rit ostao netaknut zbog položaja na sutoku Drave i Dunava i posebno istaknutim Malim Dunavom, Vemeljskim Dunavom, Čarnom i drugim jezerima u ovome hidrografskom čvorištu. Naime, režimi Dunava i Drave su različiti, pa se ova velika močvara u prošlosti nije mogla prenamijeniti zbog dugotrajnih visokih voda na ovome prostoru. Stoga se danas ovo područje Kopačkog rita vrednuje u kategoriji parka prirode (Magaš, 2013). Kopački je rit jedno od najvećih ptičjih gnjezdilišta u Europi. Tijekom ljeta nastanjuje ga oko 30 000 ptica raspoređenih u oko 250 vrsta. Brojne

² Za Bansko brdo uporabljaju se i sljedeći termini: Banska kosa, Belomanastirska greda, Banovo brdo.

su vrste ptica nastanjene u Kopačkom ritu vrlo rijetke, a neke su od značajnijih bijela čaplja, crna roda i orao štekavac. Vode Kopačkog rita bogate su ribom, a šume nastanjuju veprovi, jeleni, divlje mačke, kune, lasice i druge divlje životinje (Klemenčić, 1992). Prostor izvan zamočvarenogpoloja čine starije (pleistocenske) i mlađe (holocenske) riječne terase koje se od 18. stoljeća počinju značajnije vrednovati u agrarnom smislu (Magaš, 2013). Plodna crnica, razvijena na lesu, pogodna je za razvoj poljodjelstva, pa je naseljenost u prošlosti i danas najčešće vezana uz ocjedite površine, udaljene od vodotoka Dunava i Drave (Klemenčić, 1992).

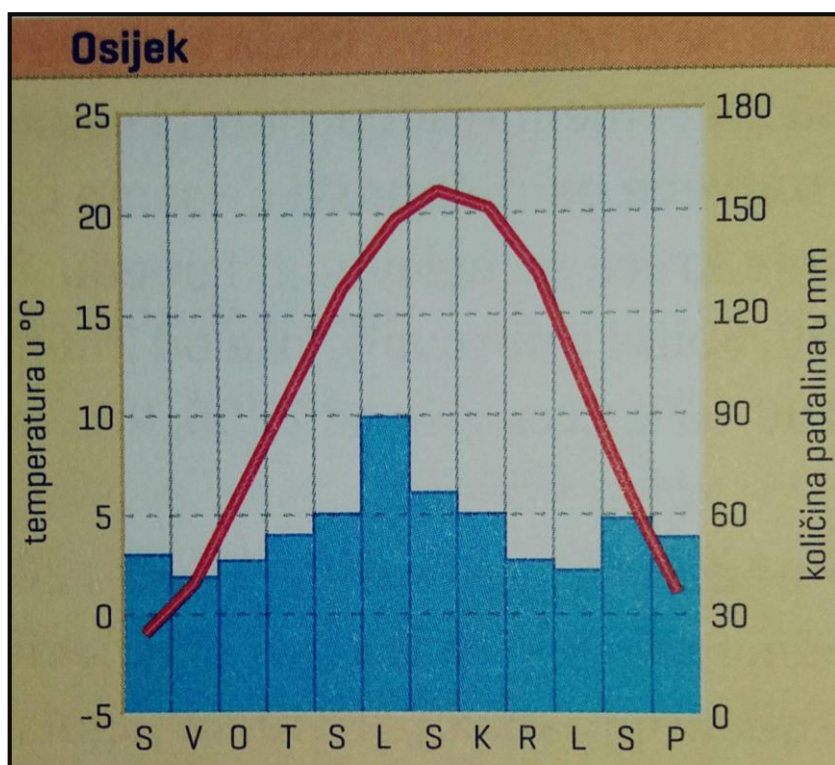
Sl. 1. Prirodno-geografska obilježja Baranje

Izvor: Magaš, 2013.

2.1.2. Klima

Klimatska su obilježja Baranje uzrokovana klimatskim čimbenicima hrvatskog panonsko-peripanonskog prostora: smještajem u sjevernom umjerenom pojasu, udaljenošću od mora, te već spomenutim reljefom. Zbog smještaja u sjevernom umjerenom pojasu, rijetke su pojave ekstremna vrućina i hladnoća, no nisu isključene. Izmjena je godišnjih doba pravilna. Kontinentalni prostor, kojemu pripada Baranja, na sjeveru je otvoren kontinentalnim

utjecajima s euroazijskog kopna. Prostor Panonske nizine kojoj pripada Baranja ljeti se brže i jače zagrijava od okolnih (viših) područja, a zimi se u nizini zadržava hladniji zrak u odnosu na okolna područja. Prema Köppenovoj klasifikaciji klima, prostor Baranje pripada klimatskom tipu Cfb – umjereno topla vlažna klima s toplim ljetom. Osunčanost (insolacija) se u Hrvatskoj povećava od zapada prema istoku. Tako veći dio Baranje ima insolaciju 1901-2000 sati, a najsjeverniji dio 2001 – 2100 sati godišnje (Magaš, 2013). Prosječna godišnja temperatura zraka ovoga područja iznosi 10,7 °C, a prosječna količina padalina iznosi 600 – 700 mm, stoga je Baranja jedno od najsuših područja u Hrvatskoj. Maksimum je padalina u proljetnim mjesecima svibnju i lipnju (sl. 2). U Baranji prevladavaju sjeverozapadni vjetrovi (Bognar, 1972).

Sl. 2. Klimadijagram Osijeka

Izvor: Magaš, 2013.

2.1.3. Ostala obilježja

Hrvatski dio Baranje svojim oblikom podsjeća na trokut. S dvije strane omeđena je hrvatskim državnim granicama: na sjeveru suhozemna granica s Republikom Mađarskom, a na istoku, na rijeci Dunav, granica s Republikom Srbijom (Šašlin, 2005a). Treća je strana „trokuta“ na rijeci Dravi i predstavlja svojevrsnu granicu sa Slavonijom. Već spomenuta državna granica sa Srbijom ne prati precizno tok rijeke Dunav (sl. 1). Razlog odstupanja

državne granice od toka Dunava jesu promjene toka rijeke. Osnovica pri hrvatsko-srbijanskom razgraničenju bila je austrijska katastarska podloga, a otada je rijeka promijenila tok zbog probijanja meandara. Hrvatskoj tako pripada oko 6500 hektara zemljišta na lijevoj obali Dunava, dok je oko 700 hektara na desnoj obali rijeke srbijanski teritorij (Klemenčić, 1992). Ovi su prostori zbog nepraktičnosti uporabe i samoga kontroliranja ostali sporni do danas i predstavljaju problem u pitanju razgraničenja dviju država.

2.2. Društveno-geografski okvir zbiljanja

U ovome poglavlju prikazani su demografski i društveni razvoj ovoga prostora, od prvog službenog popisa do danas, s grafičkim prikazom rasta i pada stanovništva, izmjenama u sastavu stanovništva i drugih bitnih odrednica vezanih uz naseljenost Baranje po odabranim, reprezentativnim godinama. Naglasak je stavljen na promjene etničke strukture stanovništva po popisnim godinama. Isto je tako prikazana društvena infrastruktura i trenutno stanje prostora Baranje.

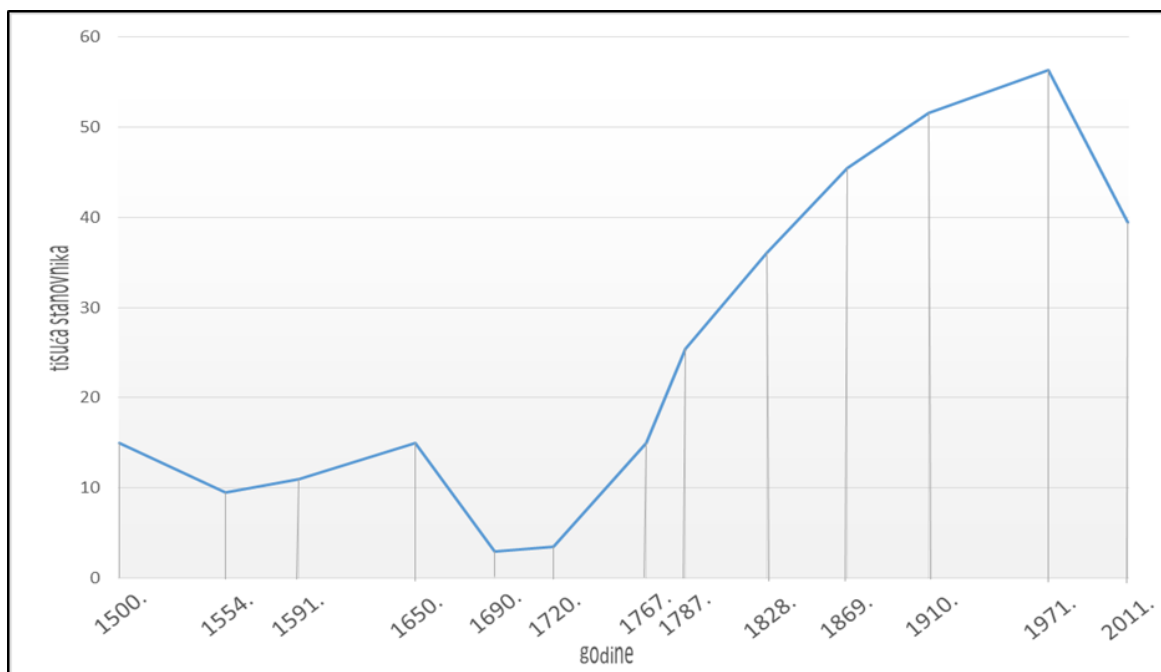
2.2.1. Etničke i vjerske promjene i demografska kretanja

Prirodno-geografska i u većoj mjeri historijsko-geografska obilježja prostora Baranje utjecala su na specifične značajke njezinog demografskog razvoja. Posebnost je tog razvoja posljedica sučeljavanja različitih naroda i kulturnih obilježja tijekom povijesnog vremena. Granični je položaj Baranje više puta tijekom povijesti bio značajan čimbenik koji je znatno utjecao na razvoj populacije, a česte oscilacije ukupnog broja stanovnika obilježile su povijesni razvoj naseljenosti prostora (Šašlin, 2005b). Kontinuitet naseljenosti Baranje može se pratiti sve od neolitika. Prvi su poznati stanovnici Baranje bili Iliri, dok se relativno gušća naseljenost (u odnosu na prethodno doba) pojavljuje za vrijeme rimske epohe. Tijekom velikih seoba naroda, koje su trajale od 5. do 10. stoljeća, panonsko stanovništvo zamjenjuju Huni, Goti, Avari i Slaveni. Mađari se na ovome prostoru kao narod pojavljuju krajem 9. stoljeća te uspijevaju oformiti trajniju državnu tvorevinu (Bognar, 1972). Mađari su svojim dolaskom jezično asimilirali lokalno slavensko stanovništvo. Budući da je osnovana stabilnija državna tvorevina, stanovništvo počinje osnivati trajnija naselja. Zapis najstarijeg naselja, Branjinog Vrha, vezan je uz 12. stoljeće, dok se ostala naselja spominju u 13. i 14. stoljeću (Međeral-Sučević, 2006). Vrhunac je naseljenosti u srednjem vijeku u Baranji bio krajem 15. stoljeća. Ovaj je vrhunac posljedica relativno dugog razdoblja mira te imigracije stanovništva iz južnih graničnih predjela srednjovjekovne Mađarske, gdje su prije započele

osmanske provale (Bognar, 1972). Procjenjuje se kako je prije osmanskih prodora, dakle u 15. stoljeću, u Baranji živjelo maksimalno 15 000 stanovnika (Jakopčić i Matišić, 2017). S osmanskim prodiranjem na prostor Baranje početkom 15. stoljeća i nakon Mohačke bitke 1526. godine, kada su Osmanlije okupirale Baranju, domaće je stanovništvo prorijeđeno, a doseljava se novo stanovništvo s jugoistoka – u gradove se naseljavaju muslimani, a u sela doseljava stanovništvo pravoslavne vjeroispovijesti. Doseljavanjem muslimanskog i pravoslavnog stanovništva ovaj prostor više nije etnički i nacionalno homogen. Tijekom ratova i za vrijeme osmanske okupacije porušeno je mnogo društvene infrastrukture: srednjovjekovnih dvoraca, crkava i sela (Sršan, 1994). Početno je razdoblje osmanske vlasti u Baranji bilo popraćeno padom broja stanovnika zbog značajnog iseljavanja i unutrašnjih migracija. Domaće se stanovništvo selilo podalje od glavnih prometnica. Prema prvom osmanskom defteru³ iz 1554. godine, na prostoru Baranje popisano je 1127 kućanstava raspoređenih u 46 naselja, stoga se procjenjuje da je broj ukupnog stanovništva Baranje u tom razdoblju bio oko 9500 (uključujući stanovništvo s nepopisanih posjeda, muslimansko stanovništvo i drugo nepopisano kućanstvo) (Jakopčić i Matišić, 2017).

Oslobođenje od osmanske vlasti krajem 17. stoljeća donosi nove promjene u demografskoj slici Baranje. Nove etničke promjene uzrokovane su povlačenjem osmanske vojske koja za sobom povlači gotovo sve muslimansko stanovništvo koje je doseljeno proteklih 150 godina. Povlači se i dio pravoslavnog stanovništva, osobito onaj dio koji je služio turskim četama (Sršan, 1994). U 17. stoljeću napušta se praksa vođenja deftera, ili oni do sada nisu pronađeni. Drugi su postojeći popisi u velikoj mjeri nevjerodostojni i nepotpuni, pa ih se stoga ne može uzeti u obzir kao značajne za izračun broja stanovnika ovoga prostora u navedenom razdoblju (Jakopčić i Matišić, 2017).

³Defter – popis poreznih obveznika nemuslimanskih kućanstava

Sl. 3. Procjena i pregled kretanja broja stanovnika Baranje 1500.–2011.godine

Izvor: Matišić i Jakopčić, 2017.

Novi val doseljavanja pravoslavnog stanovništva u Baranju uslijedio je krajem 17. i početkom 18. stoljeća. Srpsko stanovništvo, koje je izbjeglo u strahu od osmanske osvete, namjeravalo vratiti u Srbiju po prestanku opasnosti. No s obzirom na to da se osmanska vlast u Srbiji zadržala, doseljeno se stanovništvo trajno naselilo u Baranji. Nakon prestanka osmanske opasnosti austrijske vlasti dovode nove doseljenike na prostor Baranje, kako bi opustošenu Baranju ojačali u demografskom i gospodarskom pogledu. Krajem 17. i početkom 18. stoljeća Baranju koloniziraju Hrvati (Šokci) pod vodstvom franjevac, želeći ojačati katolicizam na ovome prostoru (Bognar, 1972). Nakon toga, sredinom i krajem 18. stoljeća, sa zapada se u Baranju doseljava stanovništvo iz različitih krajeva Habsburške Monarhije: Nijemci, Česi, Slovaci (Sršan, 1994). Najveći val doseljavanja Nijemaca zahvatio je Banat, Bačku i Baranju, dok je u manjoj mjeri zahvatio Slavoniju i Srijem. Doseljenici njemačkih zemalja tada još nisu imali razvijenu svijest o zajedničkoj pripadnosti, narodnu ni političku svijest. Doseljeno su stanovništvo uglavnom činili pripadnici seljačkog, zemljoradničkog sloja (Galiot-Kovačić, 2008). Za razliku od domaćeg stanovništva, doseljenici nisu bili u kmetском odnosu, a dobivali su i 30 jutara zemljišta po obitelji (Bognar, 1972). Doseljavanje je, osim egzistencijalnim, bilo motivirano gospodarskim i političkim razlozima, popunjavanjem opustošenih krajeva, ali i obranom još uvijek nesigurne južne granice s Osmanskim carstvom (Galiot-Kovačić, 2008). Nakon nepreciznog

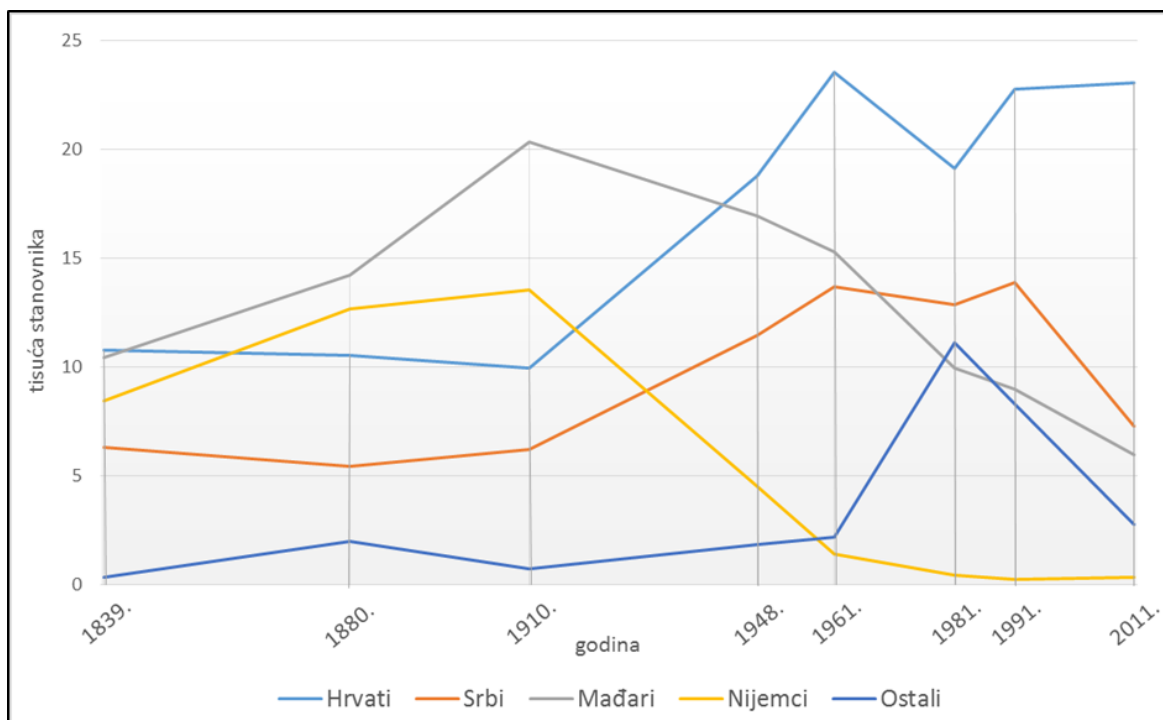
terezijanskog popisa stanovništva koji je proveden 1767. godine, uslijedio je egzaktan jozefinski popis stanovništva proveden 1784. – 1787. godine. Prema ovome je popisu u Baranji u navedenom razdoblju evidentirano 25 399 stanovnika (Jakopčić i Matišić, 2017). Gotovo stoljeće i pol prebivanja muslimanskog stanovništva na prostoru Slavonije i Baranje, osim u svijesti stanovništva, ostavilo je svoje tragove i u svakodnevnom govoru. Mnoge su riječi preuzete u ispravnom ili iskrivljenom obliku ostale u govoru stanovništva ljudi ovoga prostora do danas. Naseljavanjem njemačkog stanovništva, u jeziku će ostati prisutne i brojne njemačke riječi i izrazi (Galiot-Kovačić, 2008). Njemačko je stanovništvo, koje je doseljavalo kroz 19. stoljeće i do početka Drugog svjetskog rata donijelo na prostor Slavonije, Baranje i Srijema brojne inovacije, posebice u obradi zemlje. Doseljenici, uglavnom Nijemci, zemlju su obrađivali racionalnije, a uz to su koristili poljoprivredna pomagala i jednostavnu mehanizaciju koju su kupovali u Austriji ili Njemačkoj. Uz već spomenuto zemljište koje su dobivali, ostvarivali su i veće prinose te su brže širili svoj posjed u odnosu na lokalno stanovništvo. Nijemci su posjede širili kupnjom zemljišta ili krčenjem zemljišta koje je obraslo. Doseljenici i domaće stanovništvo uglavnom su imali miran i skladan suživot (Galiot-Kovačić, 2008). Doseljavanjem stanovništva i širom uporabom mehanizacije, uređenjem prostora i izvođenjem zahvata stvaraju se preduvjeti za širenje proizvodnih potencijala Baranje. Posljedica toga bit će porast stanovništva na popisu koji je proveden u sklopu kanonske vizitacije Pečujske biskupije 1829. godine. Njime je utvrđeno nešto više od 36 000 stanovnika. Popisom je stanovništva 1869. godine zabilježen daljnji porast broja stanovnika. U Baranji je tada popisano 45 503 stanovnika u 42 naselja. U idućih četrdeset godina stanovništvo se Baranje uvećalo za 13 % te je 1910. godine doseglo broj od 51 620 stanovnika (Jakopčić i Matišić, 2017).

Nakon Prvog svjetskog rata Baranja je (uz Banat i Bačku) priključena Kraljevstvu SHS (Klemenčić, 1992). Prvi provedeni popis stanovništva nakon Prvog svjetskog rata, 1921. godine, pokazao je i pad stanovnika za oko 1000. Uzroci smanjenja broja stanovnika jesu velika smrtnost muškog stanovništva zbog ratnih stradanja te epidemije različitih bolesti poput tifusa i dizenterije, odnosno neadekvatnih sredstava medicinske zaštite. Nakon toga, u međuratnom razdoblju, nastavljen je trend rasta stanovništva. Osim toga, dolazi i do velikih migracija između, nakon 1920. godine, podijeljene Baranje odnosno Mađarske i Jugoslavije. Naime, Baranja je po Trianonskom mirovnom ugovoru po etničkom principu bila podijeljena između Mađarske i Jugoslavije, ali je značajan broj pripadnika hrvatske i srpske nacionalnosti ostao u Mađarskoj, isto tako, veliki dio stanovništva mađarske nacionalnosti ostao je u Jugoslaviji, odnosno hrvatskom dijelu Baranje. Zbog toga dolazi do

preseljenja stanovništva u oba smjera (Bognar, 1972). Popis stanovništva proveden u sklopu Kraljevine Jugoslavije pokazao je i veliku brojnost Nijemaca. Godine 1931. zabilježeno je 52 846 stanovnika, od kojih je 29,81 % pripadalo njemačkoj nacionalnoj manjini (Geiger, 2011).

Okupacijom i podjelom Jugoslavije, o čemu će nešto više riječi biti u kasnijim poglavljima, prostor je Baranje bio pripojen Mađarskoj. Baranja se tako nije našla u sklopu novoosnovane Nezavisne Države Hrvatske, kao što je to bio slučaj za veći dio hrvatskog teritorija (Bilandžić, 1999). Treći je Reich okupirao Mađarsku u ožujku 1944. godine. Do samog su kraja Drugog svjetskog rata Nijemci hrvatske Baranje muškarce mobilizirali u mađarske i njemačke vojne postrojbe, u kojima su mnogobrojni izgubili život, dok su u kućama ostale pretežito starije osobe, žene i djeca. Prema do sada dostupnim podacima, život je u ratu izgubilo najmanje 1414 Nijemaca iz Baranje, a od toga je u poraću umrlo ili ubijeno oko 870 civilnih osoba (Geiger, 2011). Završetak Drugog svjetskog rata u Baranji i nametanje kolektivne krivnje njemačkoj nacionalnoj manjini uzrokovali su brojne migracije koje se odvijaju u nekoliko faza. Prva faza obuhvaća izbjeglištvo i prognanstvo preostalog njemačkog stanovništva (Bognar, 1971). Smanjenje broja njemačkog stanovništva vidljivo je i na popisima stanovnika. Broj Nijemaca u Baranji smanjio se s 13557 (1910. godine) na 1392 (1961. godine) (Klemenčić, 1992). U sljedećoj fazi dolazi do velike imigracije hrvatskog i srpskog stanovništva iz Međimurja, Hrvatskog zagorja, Dalmatinske zagore i Banije na prostor Baranje. Oni uglavnom naseljavaju bivša njemačka sela i stambene objekte. U razdoblju od 1948. do 1953. godine zapažena je velika emigracija stanovništva, koja je nastupila kao rezultat preseljenja seoskog stanovništva u veće gradove zbog industrijalizacije ili odlaska na rad u inozemstvo, u prvom redu u SR Njemačku, Švicarsku i Austriju. Navedene migracije rezultirale su padom broja stanovnika Baranje u međupopisnom razdoblju 1971. – 1981. za gotovo 3000 (Šašlin, 2005a). Osim navedene emigracije, nakon nekoliko godina zabilježena je imigracija povezana s gradom, odnosno naseljima koja su uspjela razviti industrijsku djelatnost, kao što su Beli Manastir, Darda, Šećerana. Pojava industrije u ovim mjestima uzrokovala je i migracije unutar Baranje, iz manjih mjesta k navedenima, ali i onim koji se nalaze uz željezničku prugu Osijek – Beli Manastir (Bognar, 1972). Popis stanovništva iz 1981. godine, što je vidljivo i na grafičkom prikazu kretanja udjela pojedinih stanovnika u Baranji (sl. 4), pokazuje smanjenje broja Hrvata, dok se istovremeno povećava broj „ostalih“. Povećanje brojnosti pripadnika navedene kategorije na ovome popisu uzrokovao je veći broj stanovnika opredijeljenih u nacionalnu kategoriju „Jugoslavena“ u odnosu prema ranijim popisima. Analize su pokazale

da tu nacionalnu kategoriju u Hrvatskoj nisu činili uglavnom Srbi, nego se ta kategorija izrazito formirala u mješovitim etničkim sredinama (kao što je Baranja), kao posljedica mješovitih brakova i obitelji. Ova će nacionalna kategorija u kasnijim događanjima na prostoru SFRJ poslužiti za manipulacije i političku propagandu, dok etničko podrijetlo „Jugoslavena“ u osnovi odgovara narodnosnom sastavu ukupnog stanovništva pojedine republike (Pokos i Šterc, 1993).

Sl. 4. Etnička struktura stanovništva na prostoru Baranje 1839. – 2011. godine

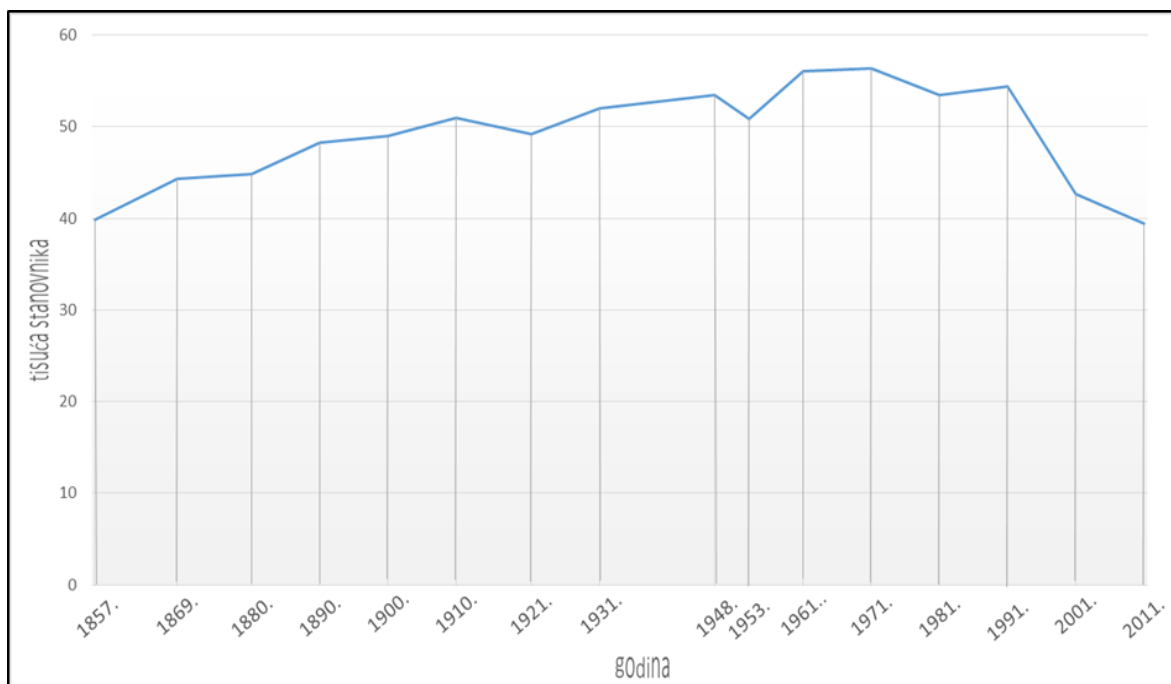
Izvor: Klemenčić, 1992; *Popis stanovništva*, 2019.

U razdoblju od 1981. do 1991. godine uslijedio je porast stanovništva Baranje za 856, a 1991. godinu možemo uzeti kao prekretnicu u demografskom, političkom i gospodarskom pogledu. Početkom ljeta 1991. godine započet je proces okupacije Baranje od strane Jugoslavenske narodne armije, koji je finaliziran u kolovozu iste godine. Veći dio Hrvata i Mađara bio je prisiljen napustiti regiju, dok je preostalo nesrpsko stanovništvo bilo izloženo raznim oblicima nasilja (Klemenčić, 1992). Istodobno, na prostor Baranje sustavno je naseljavano srpsko stanovništvo. Prema popisu koji je okupacijska vlast provela početkom 1992. godine, broj doseljenih stanovnika bio je 5874, dok je ukupan broj stanovnika bio za 20 657 manji u usporedbi s popisom koji je proveden godinu ranije. Sve do mirne reintegracije Podunavlja, koja se dogodila 1998. godine, preciznih podataka o demografskim kretanjima u Baranji nema. Nakon reintegracije uslijedio je povratak prognanog

stanovništva i odlazak stanovništva doseljenog nakon okupacije, ali i dijela srpskog stanovništva koji je u Baranji živio prije okupacije. Sama okupacija i ratna zbivanja u Baranji i ostatku Hrvatske, izrazito su nepovoljno utjecala na daljnju demografsku sliku ovoga prostora. Tako je popisom stanovništva iz 2001. godine utvrđeno čak 11 632 stanovnika manje nego na prethodnom popisu (sl. 5) (Šašlin, 2005a). Posljednji provedeni popis stanovništva u Republici Hrvatskoj proveden 2011. godine, pokazao je kako se na prostoru Baranje nastavio trend smanjenja broja stanovnika te je utvrđen pad od 3213 stanovnika (*Popis stanovništva*, 2019). Značajan je navedeni trend smanjenja srpskog stanovništva: broj stanovnika srpske nacionalnosti gotovo se prepolovio s prijeratnih 13 698, na 7278, koliko ih je u Baranji bilo prema popisu iz 2011. godine (Klemenčić 1991, *Popis stanovništva*, 2019).

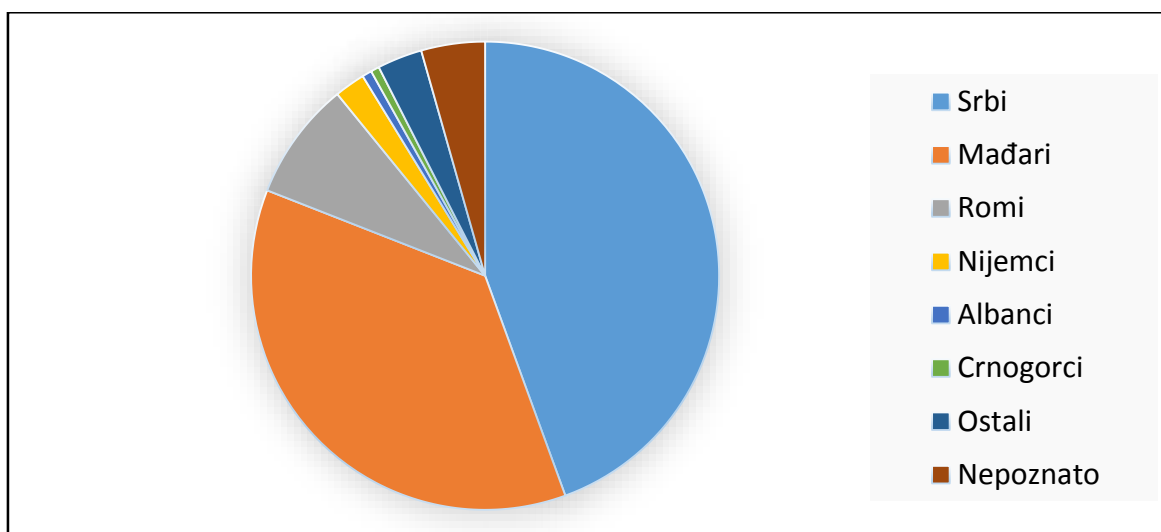
Razlozi su snažnog demografskog propadanja prostora Baranje brojni. Prostor Baranje bio je još od antike prostor velikih sukoba raznih naroda. U razdoblju kad je ostatak stanovništva Hrvatske bio u demografskoj tranziciji, stanovništvo Baranje borilo se s brojnim nepovoljnim društveno-ekonomskim prilikama i odnosima: veliki ratovi, glad, agrarne krize, teški posjedovni odnosi, sistem „jedinca“⁴, koji su doveli do smanjenja nataliteta, a povećanja smrtnosti (Bognar, 1972). Utjecaj na današnje etničko, vjersko i brojčano stanje stanovnika Baranje možemo promatrati iz konteksta iskustva u proteklih 150 godina. Baranja se u navedenom razdoblju našla u sastavu četiri „države“, tri rata i dvije okupacije te najmanje četiri vala imigracije i emigracije. Uz to, važno je uzeti u obzir nepovoljno društveno-ekonomsko stanje i prilike u kojima se Baranja našla nakon ratnih zbivanja i u sklopu samostalne Hrvatske (Jakopčić i Matišić, 2017).

⁴ Sistem „jedinca“ – pojava svjesnog smanjenja poroda kojom se nastoji smanjiti broj članova obitelji zbog održavanja postojećeg imovinskog stanja i time svesti broj potomaka odnosno nasljednika na jednog ili najviše dva, kako se postojeći posjed ne bi fragmentirao.

Sl. 5. Kretanje broja stanovnika Baranje 1857. – 2011. godine⁵

Izvori: *Naselja i stanovništvo*, 2005; *Popis stanovništva*, 2019.

Sl. 6. Udio pojedinih nacionalnih manjina u stanovništvu Baranje prema popisu iz 2011. godine

Izvor: *Popis stanovništva*, 2019.

⁵ U broj stanovnika nisu uključena naselja Tvrđavica i Podravlje koja administrativno pripadaju gradu Osijeku, a nalaze se s lijeve strane dravske obale.

2.2.2. Društvena infrastruktura

Današnji izgled naselja Baranje, ali i većine naselja istočne Hrvatske, poprimio je krajem 18. i početkom 19. stoljeća, provođenjem propisa iz 1772. godine. Ovim su propisom bile utvrđene tehničke norme za osnivanje naselja, oblikovanje kućišta, za gradnju kuće i drugih zgrada. Precizno je određena širina ulica, kućišta, smještaj zgrada na istoj strani dvorišta. Organizirano su se premještala sela sa sporednih cesta na glavne ceste. Kuće su stajale u nizovima. Ovakav propis isprva je imao svrhu kontrole nezadovoljnih podanika u slavonskoj Vojnoj granici, a građenje istog tipa kuća, ulica i naselja bio je prisutan i u civilnoj Slavoniji i Baranji. Od polovice 18. stoljeća na ovome prostoru počinju se graditi zabatne kuće dvostrešnog krovišta, najčešće s ulazom u trijem. Za ovakve kuće uobičajeni su nazivi „švapska kuća“ ili „špichauz“⁶. Ovakve kuće, ali nešto kasnije izgradnje, možemo i danas pronaći u istočnoj Slavoniji, Vojvodini i posebice Baranji (sl. 7) (Galiot-Kovačić, 2008).

Sl. 7. „Švapska“ kuća u baranjskom mjestu Luč, u općini Petlovac.

Izvor: *Mirovna grupa oaza*, n. d.

U istome razdoblju, krajem 18. i početkom 19. stoljeća, započinje izgradnja gospodarskih zgrada: žitnica, štagljeva, suvara⁷. Do tada je žito ostajalo po polju ili je bilo loše skladišteno

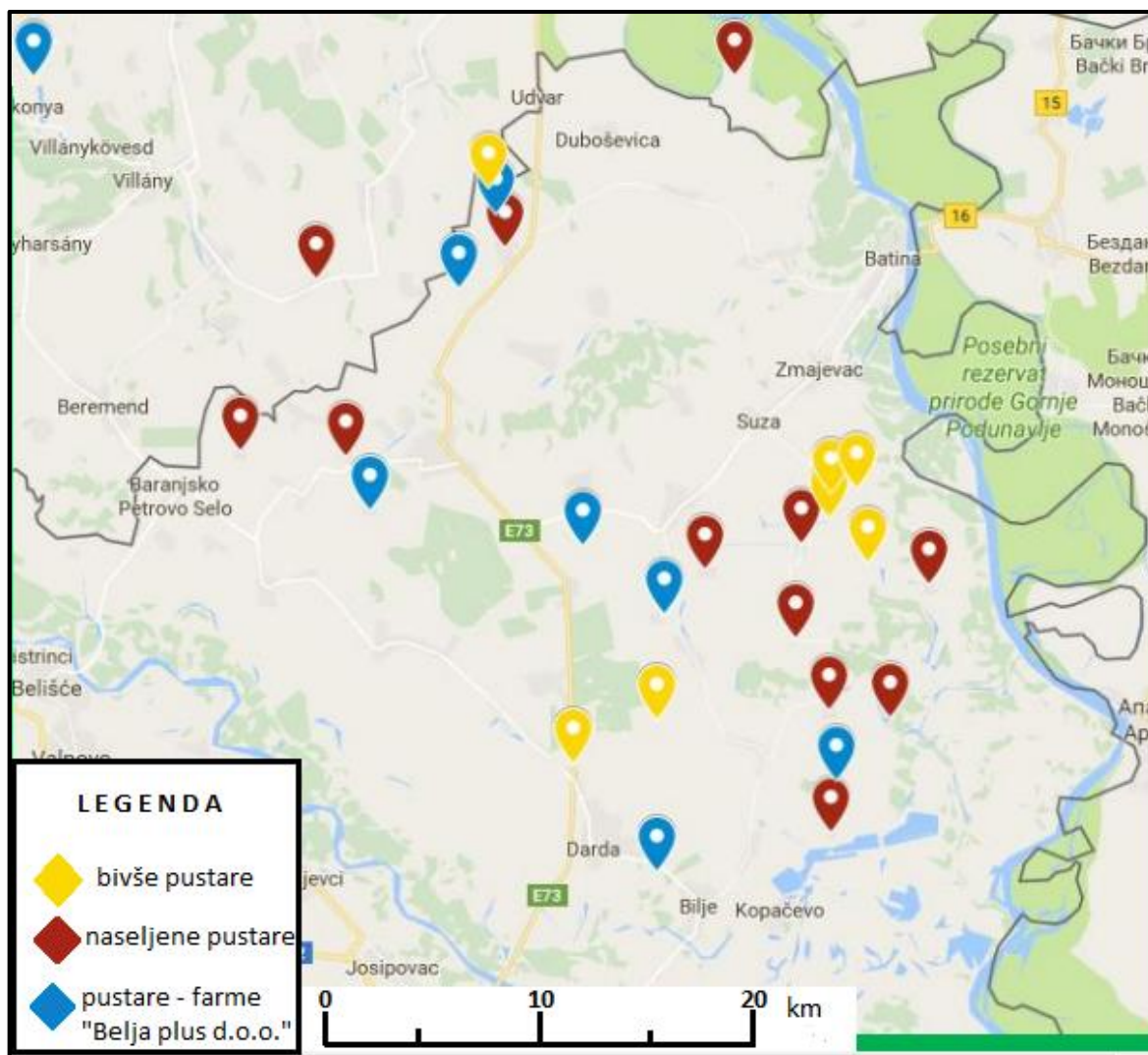
⁶Špichauz – kuća na špic

⁷Suvara – mlin na suhi pogon

te je propadalo, pa su nerijetke bile oskudice i glad. Na Beljskome vlastelinstvu već 1824. godine postoje veliki ambari u koje se spremao urod spomenutog vlastelinstva. Suvare se također u većoj mjeri počinju graditi u postojećem razdoblju, ponajprije zbog nastojanja vlasti da reguliraju riječni promet i smanje opasnost od poplava. Doseljavanjem njemačkih seljaka i obrtnika, njemačko upravljanje na vlastelinstvima, ali i brojnim propisima znatno se unaprijedilo bavljenje poljodjelstvom i stočarstvom, a uz to su građene i kvalitetnije gospodarske zgrade. Stambena arhitektura, raspored zgrada i organizacija prostora, kao i materijali za izgradnju bili su znatno kvalitetniji nego prije, u vrijeme razdoblja osmanske vlasti (Galiot-Kovačić, 2008).

Od ostalih posebnosti baranjskog prostora i gradnje objekata koji imaju ulogu u današnjem vrednovanju i organizaciji prostora, valja spomenuti i pustare⁸. Pustare su bile radnička naselja građena u sklopu beljskog vlastelinstva s izdvojenim upravnim, gospodarskim i stambenim dijelom, koji su bili međusobno odvojeni zelenim pojasom. Na prostoru Baranje sagrađeno ih je u drugoj polovici 19. stoljeća i početkom 20. stoljeća oko pedeset. U upravnim su se zgradama nalazile prostorije uprave i stan upravitelja. Pustare su međusobno bile povezane uskotračnom željeznicom. Pustare su imale vrlo visoku zaposlenost i prateće sadržaje poput večernje škole, osnovne škole, prodavaonice, društvenog doma, organizaciju raznih sportskih aktivnosti i zajedničkih izleta (*Muzej Slavonije*, n. d). Proces iseljavanja s baranjskih pustara započinje šezdesetih godina 20. stoljeća, a danas su rijetke naseljene malobrojnim stanovništvom (*Ruralni parlament*, n. d).

⁸ Pustara – riječ dolazi od mađarske riječi „puszta“ koja označava prostranu stepsku ravnicu.

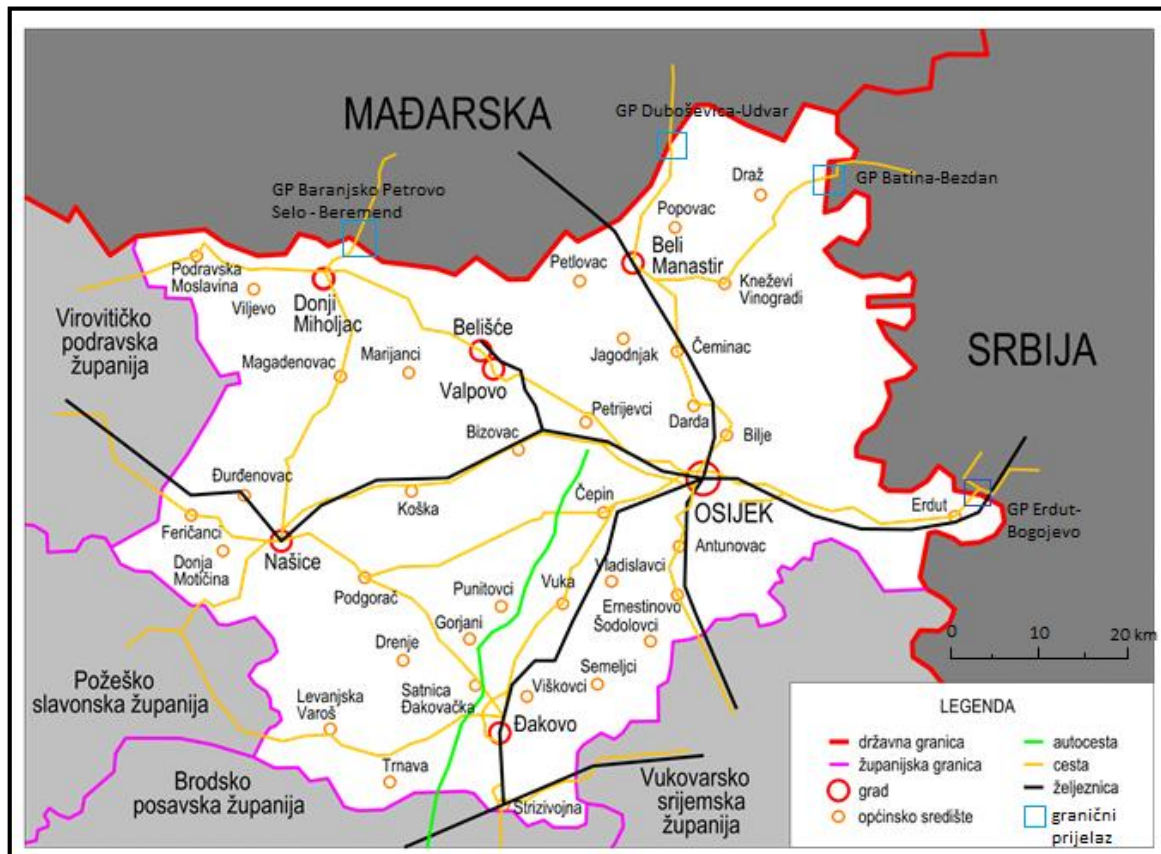

Sl. 8. Raspored pustara na prostoru Baranje

Izvor: *Hrvatska mreža za ruralni razvoj*, n. d.

Danas prostor Baranje pripada osječkoj makroregiji. Baranja je povezana prometnicama na regionalnoj, državnoj i međunarodnoj razini. Baranja je „ispresijecana“ brojnim državnim cestama (sl. 9). Državna cesta D-7 prolazi Baranjom u smjeru sjever – jug, a spaja granični prijelaz Duboševica s gradom Osijekom. Državna cesta D-517 prolazi smjerom istok – zapad i spaja Beli Manastir s gradom Belišćem i tzv. „Podravskom magistralom“, te državna cesta D-212 koja spaja već spomenutu D-7 od Karanca s graničnim prijelazom Batina. Od nešto je veće važnosti u prošlosti bila magistralna željeznička pruga M-301, koja predstavlja međunarodni željeznički pravac na relaciji Budimpešta – Osijek – Ploče (*Lokalna razvojna strategija*, 2018). Danas njezin značaj opada kao i uloga putničkog željezničkog prijevoza u Hrvatskoj općenito (Perković, 2017). Važnost Baranje kao prometnog čvorišta leži i u dvjema rijekama koje ju omeđuju – Dunavu i Dravi. Istočni se dio Baranje naslanja na rijeku

Dunav i njezin plovni put prema srednjoj i istočnoj Europi. U zadnjih nekoliko godina od velike je važnosti izgrađena riječna luka Batina koja prima riječne brodove na turističkim putovanjima. Zapadni se dio Baranje naslanja na rijeku Dravu koja nije međunarodni plovni put, ali ima vodni potencijal za gospodarsku i turističku valorizaciju. Za prostor su Baranje i čitave osječke makroregije od velike važnosti i obližnja zračna luka Osijek Klisa, te zračno pristanište Osijek – Čepin. Od razvijene komunalne infrastrukture prostora Baranje ističe se elektromagnetska mreža koja je provedena u svim naseljima. U svim je naseljima dostupna i telefonska mreža i pristup širokopojasnom internetu.⁹ Razvijena je i plinifikacijska mreža u Gradu Belom Manastiru, svim općinskim središtima te većim naseljima koja su smještena uz državne ceste D-7 i D-212. Većina naselja u Baranji ima provedenu vodovodnu mrežu, no problem i dalje predstavljaju neizgrađeni sustavi za odvodnju i kanalizacija (*Lokalna razvojna strategija*, 2018).

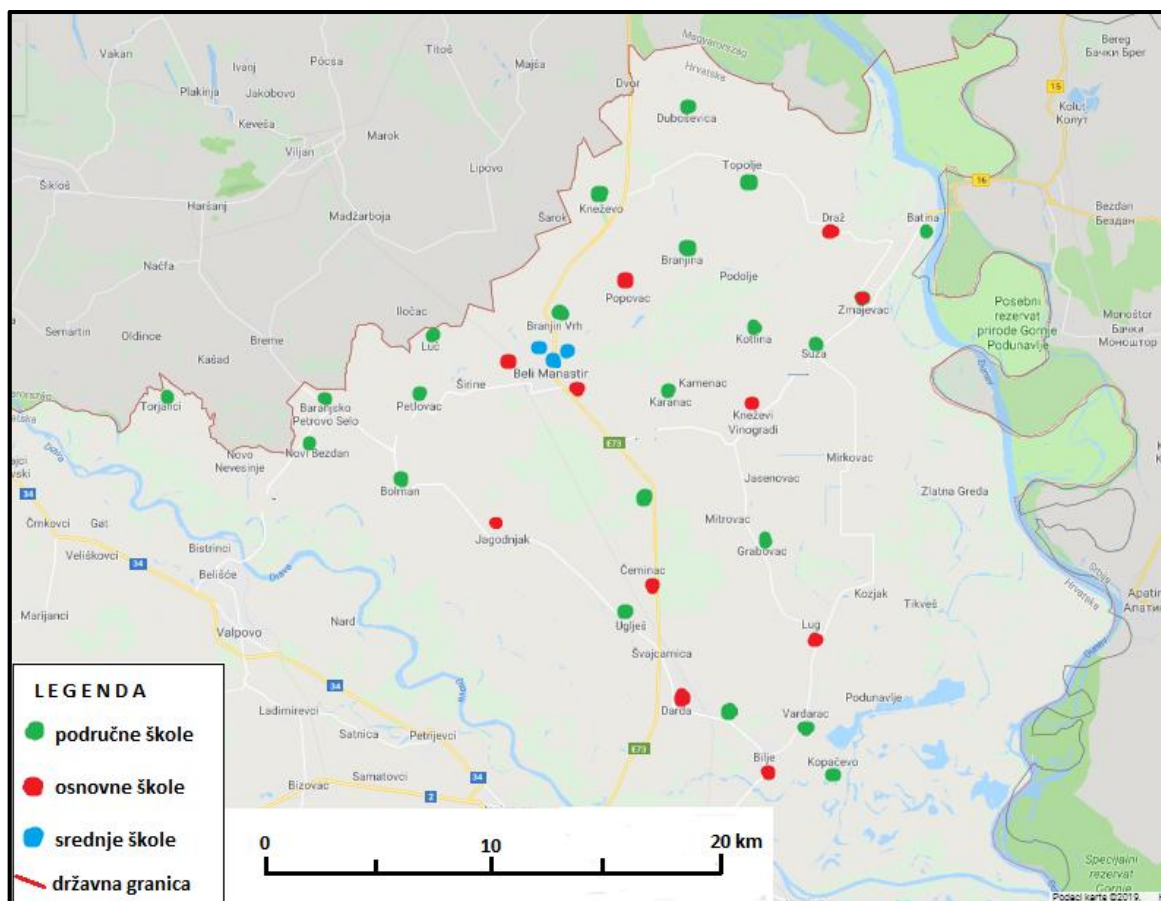

Sl. 9. Mreža cesta i željezničkih pruga u Osječko-baranjskoj županiji

Izvor: izradio autor u programu *BantleyMap Enterprise V8i* prema *Google* kartama (državna granica, županijska granica, autocesta, željeznica, granični prijelaz) i *Oikon d.o.o.* (grad i općinsko središte)

⁹ Osim graničnih područja u blizini mađarske granice tj. dijelova Općine Petlovac i Općine Jagodnjak, koji imaju ograničen pristup širokopojasnom internetu.

Dostupnost zdravstvene zaštite na prostoru Baranje zadovoljavajuća je. U svim jedinicama lokalne samouprave postoje izgrađeni domovi zdravlja i ambulante. Centralni Dom zdravlja nalazi se u Belom Manastiru. Postojeći problem koji sve više uzima maha kako u istočnoj Hrvatskoj, tako i u Baranji, jest starenje i depopulacija stanovništva. Velik problem predstavljaju staračka domaćinstva bez odgovarajuće stalne skrbi uslijed odlaska mladog stanovništva, dok postojeći domovi za brigu o starijima i nemoćnima ne zadovoljavaju potrebe potencijalnih korisnika. Na prostoru Baranje postoji nekoliko potencijalnih nekretnina koje bi se mogle prenamijeniti u domove za brigu o starijim i nemoćnim osobama. Mreža je odgojno-obrazovnih ustanova na prostoru Baranje također zadovoljavajuća. Povećana je potražnja za mjestima u dječjim vrtićima s većim brojem stanovnika kao što su grad Beli Manastir, Bilje, Darda i Kneževi Vinogradi. Osnovno školstvo organizirano je u 11 matičnih i 21 područnoj školi. Bilježi se snažan trend smanjenja broja osnovnoškolskih učenika. U 2011. godini baranjske škole pohađalo je 29,16 % učenika manje u odnosu na 2001. godinu, što je posljedica snažne depopulacije i emigracije. Dvije osnovne škole održavaju nastavu na mađarskom jeziku: OŠ Zmajevac i OŠ Lug. Sve tri postojeće srednje škole u Baranji nalaze se u Belom Manastiru: „Gimnazija Beli Manastir“, „Prva srednja škola“ i „Druga srednja škola“ (sl. 10). Mnogo djece s prostora Baranje nakon osnovnoškolskog obrazovanja odlučuje svoje srednjoškolsko obrazovanje nastaviti u Osijeku pa ne postoji potreba za osnivanjem novih srednjih škola. Zbog blizine Osijeka i dobre prometne povezanosti Osijeka i prostora Baranje, u Baranji nema visokoškolskih ustanova. Oni baranjski srednjoškolci koji odluče nastaviti obrazovanje na visokoškolskoj razini, obrazovanje nastavljaju na osječkom ili drugim sveučilištima (*Lokalna razvojna strategija*, 2018).

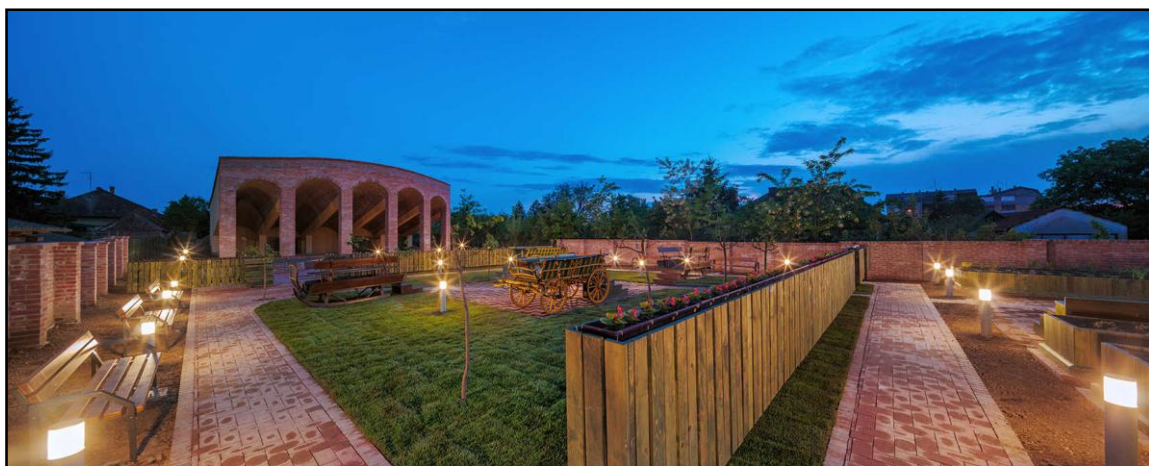

Sl. 10. Mreža područnih, osnovnih i srednjih škola u Baranji.

Izvori: Google karte prema *Prilozi uz LRS LAG-a Baranja 2014. – 2020.*, 2018.

Uz dobru mrežu odgojno-obrazovnih ustanova (sl. 10), na baranjskom prostoru razvijena je i mreža kulturnih ustanova. U kulturnim se ustanovama mogu održavati društvene i kulturne aktivnosti i manifestacije, no nažalost većina ustanova, posebice u manjim mjestima, nema dovoljno stalnih sadržaja, a veliki je broj njih potrebno obnoviti i opremiti. Najznačajnije su kulturne ustanove na prostoru Baranje: „Centar za kulturu grada Belog Manastira“, „Gradska knjižnica Beli Manastir“¹⁰, „Etnološki centar baranjske baštine“ u Belom Manastiru, te „Baranjska likovna kolonija“ u Batini koja ima stalni postav galerije. Osim navedenog, na prostoru Baranje djeluje i veliki broj kulturno umjetničkih društava koja nastoje očuvati bogatstvo svojih tradicija i običaja kroz manifestacije koje obogaćuju turističku ponudu Baranje: *Petračke buše*, *Vinceška*, *Baranjski bećarac*, *Slamafest*, *Akademija blata*, *Romski bal*, *Marijanske svečanosti*, *Jesen u Baranji*, *Tarda fest* i brojne druge (*Lokalna razvojna strategija*, 2018) .

¹⁰ Ujedno i „Središnja knjižnica Mađara u Republici Hrvatskoj“

Sl. 11. Etnološki centar baranjske baštine u Belom Manastiru

Izvor: *Etnološki centar baranjske baštine*, n. d.

Civilne su udruge na prostoru Baranje brojne, a stanovništvo je u velikoj mjeri aktivno. U Baranji je tako registrirano nešto više od 500 aktivnih organizacija civilnog društva na raznim područjima. Među udrugama aktivnošću i organizacijom različitih događanja prednjače udruge žena, udruge mladih i sportski klubovi, potom rekreativni klubovi, kulturna društva i društva za zaštitu okoliša (*Lokalna razvojna strategija*, 2018).

3. Prostorne promjene kroz povijest od neolitika do 20. stoljeća

Kako bismo što bolje razumjeli današnja zbivanja, procese, tendencije i kretanja stanovništva i pojava na određenom prostoru, važno je sagledati kakvo je kretanje istih bilo od pojave prvih tragova stanovništva na određenom prostoru, čime su bila uvjetovana kretanja i djelovanja stanovništva, na koji način i s kakvim posljedicama. Do sada su u Baranji najstariji tragovi pronađeni iz razdoblja neolitika, mlađeg kamenog doba, odnosno starčevačke kulture, koja se pojavljuje oko 6. tisućljeća p. n. e. Prema tome, u ovome dijelu prostornih povijesnih promjena pratit ćemo tragove, procese i zbivanja u trajanju od oko 8000 godina (Šimić, 2012).

3.1. Povijesni tijek i organizacija prostora

Ranije su spomenute neke odrednice baranjskog krajolika. Za naseljavanje u prapovijesti, dijelom i u antici i srednjem vijeku, važne su nam tri glavne odrednice:

1. Baranjski krajolik najviše je određen dvjema velikim rijekama – Drava na jugu i Dunav na istoku. Njihove su niske i poplavne obale stvorile močvarna područja na jugu i istoku Baranje. Dravska aluvijalna nizina, na njezinoj lijevoj obali, nikada nije bila pogodna za nastanjivanje, pa su prva naselja (prije isušivanja) nastala na njezinom sjevernom rubu, gdje je teren blago izdignut. Tijekom tisuća godina, rijeka Drava polako se „pomicala“ prema jugu, ostavljajući za sobom brojne rukavce i meandre, koji su danas vidljivi u obliku većih ili manjih jezera.
2. Druga važna odrednica jesu povišene blago brežuljkaste zaravni koje se pružaju od sjeverozapada prema istoku.
3. Treća odrednica jest BANSKO BRDO, uzvisina ispresijecana brojnim surducima koji su bili od velikog značaja za naselja podignuta na njihovom rubu.

Od ostalih prostornih obilježja, značajan je čimbenik i rijeka Karašica. U prošlosti nije bila mirna i spora te je povremeno znala plaviti područje u širini i do pet kilometara. Ljudi su u prapovijesti svoja naselja uvijek podizali na najpovoljnijim položajima. Neki od njih, za prostor Baranje jesu: povišeniji položaji, dostupnost pitke vode, mogućnost pribavljanja hrane, odnosno dovoljna količina plodnog i obradivog tla, površine za ispašu te obilje divljih životinja za lov i riba za izlov. Većinu spomenutih uvjeta zadovoljavali su rubovi močvarnih područja Dunava i Drave te jugoistočne padine Banskog brda (Šimić, 2012).

3.1.1. Prapovijest

Život čovječanstva u dobu u kojem nema pisanih dokumenata nazivamo prapovijest. Prapovijest se dijeli prema ostacima materijalne kulture na starije i mlađe kameno doba, te na bakreno, brončano i željezno doba (Lučić i dr., 1996). Prema spomenutim odrednicama u prethodnom poglavlju, na prostoru Baranje pronađena su višeslojna nalazišta, nastanjivana kroz različite kulture i različita razdoblja (Šimić, 2012). Bogatstvo i raznolikost arheološke baštine Baranje, relativno malog prostora, dokazuje i broj zabilježenih lokaliteta iz različitih vremenskih razdoblja, njih preko 110 (sl. 12). Najviše je zabilježenih prapovijesnih nalazišta, 81 lokalitet (Arheologija.hr, n. d). Iz prapovijesnog razdoblja nabrojana su najznačajnija nalazišta na prostoru Baranje od neolitika do mlađeg željeznog doba, odnosno od 6. do 1. tisućljeća p. n. e. Među nalazištima se ističu ciglane u Belom Manastiru i Kozarcu, Gradac u Batini i *Kishegy* u Zmajevcu. Ova nalazišta od velike su važnosti ne samo u Hrvatskoj, nego i u ovome dijelu Europe (Šimić, 2012). Nalazišta u Batini dokazuju naseljenost još od razdoblja mlađeg kamenog i bakrenog doba. Pronađeni su ravni grobovi i tumuli, a od pronđenih predmeta značajni su prilozi uz nošnje i dijelovi nakita (*Institut za arheologiju*, n. d). Značajan je i lokalitet Novi Čeminac – *Jauhov salaš*, koji je istraživana 2014. – 2015. godine. Tijekom iskopavanja i istraživanja utvrđeno je kako je *Jauhov salaš* nastanjivan od pretpovijesti do srednjega vijeka (*Arheologija*, n. d).

Sl. 12. Lokacije odabranih prapovijesnih, antičkih i srednjovjekovnih nalazišta na prostoru Baranje

Izvori: Google karte prema *Prilozi uz LRS LAG-a Baranja 2014. – 2020.*, 2018.

Najstariji su poznati baranjski stanovnici bili azijski Iliri koji su bili nositelji halštatske kulture, a nastanjivali su prostor Podunavlja od drugog tisućljeća prije Krista. Zajednicu Ilira činila su brojna plemena, a na prostoru središnje Baranje naseljeno je bilo pleme *Andizeti*. U četvrtom stoljeću prije Krista na ovaj prostor provaljuju Kelti, koji potiskuju sjedilačka ilirska plemena (Sekulić, 1996).

3.1.2. Antičko razdoblje

Rimljani krajem prvog stoljeća prije Krista prelaze rijeku Savu. Za vrijeme cara Tiberija¹¹ pokorena su ilirska plemena nazvana zajedničkim imenom – *Panoni*. U antičkom razdoblju značajno je izražen granični i strateški element baranjskog prostora (Sekulić, 1996). U rimskom razdoblju Baranja se nalazila u sastavu provincije Panonije. Njezina se granična važnost ogledala u Limesu na Dunavu, a strateška važnost manifestirala se u izgrađenom

¹¹ Tiberije – rimski car, 42. godine pr. Kr. – 37. godine.

komunikacijskom pravcu između *Mursae* (Osijeka) preko *Sopianae* (Pečuha) do *Aquinquma* (Budima) (Bognar, 1972). Rimljani su, želeći očuvati i kontrolirati prostor, uz Dunav podignuli brojne tvrđavice i tabore. Za vrijeme rimske vladavine razvijali su se promet i trgovina, a širilo kršćanstvo (Sekulić, 1996). Pogled je koji se pruža s Banskog brda na dunavski limes Rimljanima bio od velike važnosti za čuvanje granica. Zbog ovih je čimbenika Baranja u navedenom razdoblju bila relativno gusto naseljeno područje, mahom stanovništvom keltsko-ilirskog porijekla, koje su Rimljani postupno romanizirali (Bognar, 1972).

3.1.3. Srednji vijek

Velike seobe naroda odvijale su se i preko baranjskog prostora, što je uzrokovalo nove migracije stanovnika. Nakon četiri stoljeća antičke latinske kulture, panonski se prostor našao na žarištu sukoba i osvajača Huna, Gota, Gepida i Langobarda (Sekulić, 1996). Hrvati su geografsko područje Baranje naselili krajem 6. stoljeća, a kršćanstvo su sa Zapada prihvatili oko dva stoljeća kasnije. Potkraj 9. stoljeća kako u panonski bazen, tako i u Baranju dolaze Mađari koji također prihvaćaju kršćanstvo, osnivaju svoju stabilnu državnu tvorevinu i time učvršćuju svoj položaj. Nekoliko godina nakon smrti posljednjeg hrvatskog kralja, 1102. godine, Mađari i Hrvati prihvatili su za zajedničkog vladara ugarskog kralja Kolomana Arpadovića. Ovim činom Mađari i Hrvati ulaze u personalnu uniju¹². Od uspostavljanja Pečuške biskupije 1009. godine i Baranjske županije, na prostoru se županije grade samostani benediktinaca, cisterista, križara, franjevac i drugih i osnivaju se brojne katoličke župe. Baranju naseljava i hrvatsko-ugarsko plemstvo, koje nastanjuje velike posjede pa se tako ovaj prostor time uzdiže kao jedno od najrazvijenijih područja Hrvatsko-Ugarskog Kraljevstva. Važno je naglasiti kako je Baranja u ovome razdoblju bila u sklopu Ugarske, dok je Slavonija bila u sastavu hrvatskog povijesnog prostora (Sršan, 1994).

U sljedećih nekoliko stoljeća, Hrvatsko-Ugarsku su Kraljevinu slabili najčešće ratovi i sukobi s Venecijom i Bizantom. Sukobi s Venecijom i Bizantom nisu predstavljali teritorijalnu i izravnu opasnost za prostor i stanovnike Baranje, iako su vojno i financijski crpili Hrvatsko-Ugarsko Kraljevstvo. Prostor Panonske nizine bio je ugrožen i poharan tek prodorom Mongola sredinom 13. stoljeća. Mongoli su se sukobili s hrvatsko-ugarskim snagama 1241. godine na mađarskoj rijeci Šaju. Hrvatsko-ugarska vojska, na čelu s kraljem

¹² Personalna unija – oblik vladavine u kojem su dvije ili više neovisnih državnih jedinica ujedinjene isključivo osobom vladara (*Hrvatska enciklopedija*, 2019).

Belom IV., suprotstavila se mongolskoj vojsci koju je predvodio Batu-kan. Iako brojčano nadmoćnija, ali ratnim iskustvom neusporedivo slabija, hrvatsko-ugarska vojska doživjela je teški poraz, a Mongoli su potom poharali Panoniju, te su stigli sve do jadranske obale (Krajcar, D., n. d). Nakon mongolskog pustošenja, za prostor Baranje nastupa relativno mirno razdoblje, sve do prodora Osmanlija početkom 16. stoljeća.

3.1.4. Rani novi vijek i 19. stoljeće

Početkom 16. stoljeća u Baranju doseljava stanovništvo iz južnih krajeva koje bježi pred osmanskim provalama. Ove su migracije spomenute u ranijim poglavljima. Oslabljeno Hrvatsko-Ugarsko Kraljevstvo i dugotrajna kriza rezultirali su nemogućnošću pružanja otpora nadirućoj osmanskoj vojsci. Osmanska je vojska, prešavši ranije Savu kraj Zemuna u Srbiji, ojačana postrojbama bosanskog i smederevskog sandžaka, a predvođena Sulejmanom II. Veličanstvenim, došla do mjesta Mohač u Ugarskoj, te je 1526. godine teško porazila slabo organiziranu hrvatsko-ugarsku vojsku. Kralj bez nasljednika, Ludovik II. Jagelović, prilikom bijega utopio se u potoku Čelej. Daljnje borbe za hrvatsko-ugarsko prijestolje samo su dodatno oslabile hrvatsko-ugarsku krunu (*Hrvatska enciklopedija*, 2019). Za vrijeme osmanske okupacije prostora istočne Hrvatske, uveden je oblik turskog feudalnog uređenja koji se naziva timarski sustav. Domaće je plemstvo mahom izbjeglo pred Osmanlijama, dok su oni preostali bili imovinski i proizvodno uništeni. Obveze zemljoradnika bile su brojne i teške, a osnovna je obveza podrazumijevala davanje desetine svega što urodi. Uz to su postojali različiti drugi porezi: prirodni prirez, novčani porez na svinje, vozarina, glavarina (državni carski porez) i drugi. Osim poreza, postojanje dugog tlačenja i izrabljivanja, a posebice danka u krvi, natjeralo je brojno domaće nemuslimansko stanovništvo na bijeg s ovoga područja. Zbog svega navedenog, tijekom gotovo stoljeća i pol vladavine Osmanlija, prostor Baranje nije doživio osobit gospodarski napredak. Tri desetljeća nakon osmanske okupacije ovoga dijela Hrvatske, Osijek počinje doživljavati procvat. Glavni su uzroci procvata važan položaj Osijeka na glavnoj prometnici između Budima i Istanbula te gradnja Sulejmanovog mosta 1566. godine, koji je bio izgrađen preko baranjskih močvara u duljini od oko osam kilometara. Osijek je tako Osmanlijama predstavljao čvrsto uporište za vlast na širem osječkom području (Sršan, 1994).

U ratu za oslobođenje od osmanske vlasti i nakon uništenja Sulejmanovog mosta, Osmanlije su bile primorane napustiti Osijek i šire osječko područje. U pokušaju da povrati dio izgubljenog teritorija, osmanska vojska u bitkama kod Slankamena 1691. i kod Sente 1697. godine doživljava teški poraz. Uvidjevši da nisu u mogućnosti vratiti izgubljeno, sklapaju

mir u Srijemskim Karlovcima, kojim je gotovo sav prostor između Drave, Dunava i Save¹³ pripao carskoj Austriji, odnosno Habsburškoj Monarhiji. Ugarska je nakon oslobođenja ovoga prostora od Osmanlija počela pokazivati svoje aspiracije za prostorom Slavonije. Slavonija i Srijem bili su priključeni Banskoj Hrvatskoj, dok se baranjsko područje nalazilo u sastavu uže Ugarske. Iako politički i upravno razdvojeni, Slavonija i Srijem s jedne strane, te Baranja s druge strane rijeke Drave, imali su sličan društveni i gospodarski razvoj (Sršan, 1994).

Sl. 13. Hrvatski povijesni prostor od 1699. godine do kraja 18. stoljeća.

Izvor: Hrvatski povijesni zemljovid, 1996.

Nakon što je vojskovođa habsburške vojske Eugen Savojski u bitci kod Sente 1697. godine porazio osmansku vojsku, kralj Leopold I. dodjeljuje mu feudalne posjede u Baranji.

¹³ Izuzev malog dijela jugoistočnog Srijema sa Zemunom, Rumom i Srijemskom Mitrovicom. Spomenut prostor bit će priključen Monarhiji nakon mira u Beogradu 1739. godine.

Feudalni posjedi darovani Eugenu Savojskom obuhvaćali su prostor od ušća Drave pokraj Dunava, uzvodno prema sjeveru, obuhvaćajući oko 80 000 jutara zemljišta. Eugen Savojski gradi dvorac u Bilju (Belju) koji je više od stoljeća nakon toga bio upravno središte ovoga veleposjeda. Njegovi su podložnici sagradili nešto više od dvadeset seoskih imanja, odnosno općina. Uz biljski, značajan je bio i veleposjed u Dardi, koji su naslijedili potomci grofa Károlyja Esterházyja. Spomenuta su dva veleposjeda bila značajna za razvoj gospodarstva Baranje. Nakon smrti Eugena Savojskog austrijske vlasti imanje drže pod svojom upravom, a upravljanje je nasljeđivanjem pripadalo članovima vladajuće obitelji Habsburg, dok je veleposjed Darda ostao na raspolaganju mađarskom velikaškom rodu Esterházy sve do 1842. godine, kada prelazi u vlasništvo knezova Schaumburg-Lippe. Osim spomenutih dvaju vlastelinstava, u Baranji je u navedenom razdoblju postojalo još dvadesetak uglavnom površinom manjih veleposjeda. Revolucijom 1848 – 1849 godine, u Habsburškoj Monarhiji ukinut je feudalni poredak, no u pojedinim, posebice od središta Monarhije udaljenim pokrajinama, taj je proces trajao i nekoliko desetljeća. Za vrijeme tog procesa česte su bile pojave oštih sukoba između zemljišnih gospodara i njihovih dotadašnjih podanika za vinograde, pašnjake i šume. Tako je bilo i na prostoru Baranje. Nakon preobrazbe posjeda iz kasnofeudalnih u suvremeno organizirane krupne privredne cjeline, primjećuju se i ulaganja u uređenje prostora te osuvremenjivanje mehanizacije. Osobito su važni zahvati provedeni šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća: 1872. godine dovršen je obrambeni nasip dugačak tridesetak kilometara od Zmajevca do Kopačeva. Njime su osigurane nove obradive površine, ali je i postignuta zaštita šireg podunavsko-podravskog područja Baranjske županije (Sršan, 1994).

3.1.5. 20. stoljeće

Prvi svjetski rat (1914. – 1918. godine) Baranja je dočekala u sastavu Ugarske. Zbog narodnosne mješovitosti cijele Baranje, razmatrana je nakon Prvog svjetskog rata teritorijalna pripadnost Baranje. Naposljetku je 1920. godine Trianonskim mirovnim ugovorom došlo do podjele Baranje. Granica je podjele Baranje zapravo dogovorena kompromisno zbog prostorne izmiješanosti pripadnika različitih naroda. Presudan je bio gospodarski kriterij, odnosno gravitacijska povezanost južnog dijela Baranje s Osijekom. Dogovorena se granica između novoosnovane¹⁴ Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca i

¹⁴ Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca (Kraljevstvo SHS) proglašeno je 1. prosinca 1918. godine, ujedinjenjem Kraljevina Srbije i Crne Gore s Državom Slovenaca, Hrvata i Srba (Država SHS). Država SHS proglašena je ranije, 29. 10. 1918. godine (Bilandžić, 1999).

Mađarske u velikoj mjeri podudara s današnjim granicama (Bara, 2007). Nova je vlast preuzela upravljanje nad poljoprivrednim dobrima Belje i Darda te su oni pripojeni Somboru (Sršan, 1993). U kolovozu 1921. godine Baranja je podijeljena u dva sreza (okruga): batinski, sastavljen od 12 naselja i darđanski, u sastavu kojeg su se nalazila 22 naselja. Kako se do Trianonskog ugovora ovaj prostor nalazio u sastavu uže Ugarske, nove su vlasti odlučile imena baranjskih naziva prilagoditi jeziku nove države, odnosno dati naseljima imena u skladu sa slavenskim jezikom (Horvat, 2014). U travnju 1922. godine doneseni su zakoni koji su regulirali unutarnje teritorijalno uređenje Kraljevine SHS. Tim zakonima zemlja je bila podijeljena na 33 oblasti, a područje je Baranje dodijeljeno Bačkoj oblasti, površine 7173 km². Baranju se ovime, a i kasnijim podjelama, upravno pokušalo odvojiti od hrvatskih konstitutivnih dijelova, bilo Kraljevine SHS ili kasnije Kraljevine Jugoslavije. Kada je 1922. godine provedena upravna organizacija oblasti, Baranja je priključena Novosadskoj oblasti. Godine 1929. provedena je teritorijalna podjela na banovine, a Baranja je priključena Dunavskoj Banovini, a ne Savskoj, u kojoj je bio Osijek. Naposljetku, 1939. godine, uspostavljanjem Banovine Hrvatske, Baranja je opet ostala izuzeta. Početkom Drugog svjetskog rata i nakon sloma Kraljevine Jugoslavije, Baranju su okupirale mađarske trupe, a mađarski parlament službeni „Zakon o pripojenju južnih krajeva“ donio je 16. 12. 1941. godine te njime pripojio Baranju i Bačku. Baranja se tako privremeno našla unutar Mađarske. Kraj Drugog svjetskog rata pokazivao je sve izglednijim slom Nezavisne Države Hrvatske¹⁵ te jačanje antifašističke koalicije. Potkraj i nakon Drugog svjetskog rata, komunistička je vlast u Jugoslaviji pripadnicima njemačke manjine konfiscirala imovinu i oduzela nacionalna i građanska prava. Usljedio je val uhićenja i likvidacija na svim područjima uspostave komunističke vlasti, pa tako i u Baranji. Osim Nijemaca, na udaru su se našli i potencijalni politički protivnici neovisno o nacionalnoj pripadnosti. Predsjedništvo Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije¹⁶ donijelo je krajem 1944. godine „Odluku o prijelazu u državno vlasništvo neprijateljske imovine, o državnoj upravi nad imovinom neprisutnih osoba i o sekvestru nad imovinom koju su okupatorske vlasti prisilno otuđile“. Ovim zakonom na udaru su se našle sve osobe njemačke nacionalnosti koje se nisu otvoreno suprotstavile nacizmu (Geiger, 2008). U poglavlju o stanovništvu već je navedeno

¹⁵ Nezavisna Država Hrvatska – uspostavljena 10. 4. 1941. godine, bila je podijeljena na dvije zone utjecaja: sjevernu njemačku zonu i južnu talijansku zonu. NDH je ubrzo nakon proglašenja počela, po uzoru na Hitlerovu Njemačku, provoditi rasne zakone i osnivati koncentracijske logore u kojima su stradali mnogi Židovi, Romi, Srbi i Hrvati. NDH je kapitulirala 15.4.1945. (Lučić i dr., 1996).

¹⁶ Skraćeno AVNOJ – političko predstavništvo sudionika antifašističke borbe na prostoru Jugoslavije u vrijeme Drugog svjetskog rata. Osnovano je u studenome 1942., a od studenog 1943. godine postaje vrhovno zakonodavno i izvršno predstavničko tijelo Jugoslavije (*Hrvatska enciklopedija*, 2019).

koliko je značajno smanjenje Nijemaca bilo u međupopisnim razdobljima. Na njemačke posjede tada je doseljeno stanovništvo iz Zagorja, Međimurja, Banije i istočne Hercegovine. Etnička slika Baranje ovim je događanjima opet bitno i trajno izmijenjena (Klemenčić, Milardović i Vrbošić, 1995). Osimobračunavanja s političkim protivnicima, nova je vlast započela proces utvrđivanja granica između republika koje su ušle u sastav Demokratske Federativne Jugoslavije¹⁷. Predsjedništvo AVNOJ-a imenovalo je u lipnju 1945. godine komisiju koja je imala zadatak izraditi prijedlog utvrđivanja granice između Vojvodine i Hrvatske. S obzirom na to da je komisijom predsjedao Milovan Đilas¹⁸ kao neutralan član, ona je po njemu nazvana „Đilasova komisija“ (Bara, 2007). U sastavu komisije, osim spomenutog Milovana Đilasa, bili su i visoki dužnosnici Srbije, Vojvodine i Hrvatske te jedan predstavnik mjesnog pučanstva. U izvješću o Baranji zapisano je kako srezovi Batina i Darda ekonomski i privredno naginju zapadu, kako imaju relativnu većinu hrvatskog stanovništva i zbog toga trebaju ući u sastav federalne Hrvatske (Klemenčić, Milardović i Vrbošić, 1995).

Ustavi republika Federativne Narodne Republike Jugoslavije doneseni su početkom 1947. godine, a Baranja se prema zaključku spomenute komisije našla u sastavu Hrvatske. Upravno-teritorijalni ustroj Hrvatske unutar Jugoslavije mijenjan je nekoliko puta, a prostor Baranje se uvijek nalazio u okruzima, kotarima i zajednicama općina s gradom Osijekom (Magaš, 2013). Komunistička je vlast unutar Jugoslavije provodila mjere poput konfiskacije imovine, nacionalizacije, kolektivizacije i dr., dok je njemačka nacionalna manjina u većoj mjeri protjerana. Od 1953. godine Josip Broz Tito obnašao je dužnost predsjednika FNRJ. Godine 1963. godine, novim ustavom država je preimenovana u Socijalističku Federativnu Republiku Jugoslaviju (SFRJ). Tijekom šezdesetih i sedamdesetih godina nakratko se razvija društvena liberalizacija. Posljedica je toga u Hrvatskoj bio nacionalno-demokratski pokret Hrvatsko proljeće, a suverenitet republika očajan je donošenjem novog ustava SFRJ 1974. godine. Nakon Titove smrti 1980. godine, dužnost predsjednika republike preuzelo je kolektivno Predsjedništvo (*Hrvatska enciklopedija*, 2018). Osamdesete su godine 20. stoljeća u Jugoslaviji produbile političku, društvenu i gospodarsku krizu. Gospodarska kriza počela se osjećati i na prostoru istočne Hrvatske. Zajednica općina Osijek do tada, a osobito 1970-ih godina, imala je pozitivne

¹⁷ Demokratska Federativna Jugoslavija – službeni naziv Jugoslavije od 7. 3. do 29. 11. 1945., kada je proglašena Federativna Narodna Republika Jugoslavija (*Hrvatska enciklopedija*, 2018).

¹⁸ Milovan Đilas – bio je crnogorski političar, književnik i publicist, u vrijeme rada „Đilasove komisije“ bio je ministar za Crnu Goru pri saveznoj vladi (Bara, 2007).

pokazatelje gospodarskog razvoja, odnosno veće stope rasta industrijske proizvodnje od prosjeka SR Hrvatske i Jugoslavije. Uzroci pada proizvodnje bili su brojni i kompleksni: pad kupovne moći stanovništva, liberalizacija politike uvoza, gubitak tržišta, loš gospodarski sustav dogovorene i samoupravne ekonomije. Prostor istočne Hrvatske bio je obilježen specifičnim razlozima slabljenja industrijske proizvodnje osamdesetih godina. Istočna je Hrvatska imala razvijene gospodarske veze sa susjednom Vojvodinom, odnosno Srbijom, iz koje je uvozila sirovine te izvozila proizvode. Zaoštrena politička i sigurnosna situacija s kraja osamdesetih i početka devedesetih negativno se odrazila na gospodarske aktivnosti. Padom komunizma u istočnoeuropskim zemljama dolazi do značajnog smanjenja gospodarske razmjene s tim dijelom Europe. Otvorena agresija i ratni sukob 1991. godine uzrokovao je prekid gospodarskih veza sa Srbijom i drastično smanjenje veza s preostalim jugoslavenskim državama (Matišić i Pejnović, 2015).

3.1.6. Domovinski rat i poraće

Već kompleksni ekonomski, društveni i politički odnosi u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji (SFRJ) počeli su se zaoštrevati sredinom osamdesetih godina 20. stoljeća. Srpski su nacionalisti započeli obnovu velikosrpskog projekta koji je imao teritorijalne pretenzije duboko u hrvatskom teritoriju, na liniji Virovitica – Karlovac – Karlobag. „Zbog svoje iznimne geopolitičke i geostrateške važnosti, prometnog položaja i gospodarskih potencijala, Hrvatsko Podunavlje bilo je jedan od glavnih ciljeva srpske agresije na Hrvatsku. Hrvatsko je Podunavlje geografski termin koji obuhvaća istočnu Slavoniju, Baranju i zapadni Srijem“ (Holjevac Tuković, 2015, 15). Srbijansko je vodstvo predvođeno Slobodanom Miloševićem, u početnoj fazi zahtijevalo preuređenje jugoslavenske države ka što većoj centralizaciji, odnosno srpskoj dominaciji. U Hrvatskoj su se tako 1989. godine počeli održavati „mitinzi“ Srba koji su dodatno pogoršali hrvatsko-srpske odnose. Kao posljedica razvoja višestranačja u Socijalističkoj Republici Hrvatskoj (SRH) organizirani su izbori u svibnju 1990. godine, na kojima pobjeđuje Hrvatska Demokratska Zajednica (HDZ). Reakcija vojne vlasti SFRJ na izbore u SRH bila je razoružavanje Hrvatske, odnosno Teritorijalne obrane, čije je naoružanje smješteno u skladišta Jugoslavenske narodne armije (JNA). Spomenuti su se mitinzi nastavili i u 1990. godini, a u kolovozu iste godine eskalirali su u tzv. „balvan revoluciju“ prilikom koje su pobunjeni Srbi iz okolice Knina, Benkovca i Obrovca postavili prepreke na državne prometnice i proglasili ratno stanje. Srbi su u idućih nekoliko mjeseci proveli referendum za srpsku autonomiju u Hrvatskoj koji je bio podržan od strane Socijalističke Republike Srbije

i političkih vlasti iz Beograda te je krajem rujna proglašena autonomija srpskog naroda u Hrvatskoj, koja je u prosincu 1990. godine službeno proglašena kao „Srpska autonomna oblast Krajina“, tzv. SAO Krajina. Istočna Slavonija, Srijem i Baranja u ovim su okolnostima imali specifičan položaj zbog blizine sa Srbijom. Od početka se 1991. godine na navedenom prostoru istočne Hrvatske počinju održavati mitinzi koji su za cilj imali homogenizaciju srpskog stanovništva i širenje velikosrpske propagande.

Sabor Republike Hrvatske donio je 25. lipnja 1991. godine „Deklaraciju o neovisnosti“. Napetosti koje su trajale od kraja osamdesetih godina i situacija koja se dodatno zaoštrila 1990. godine, dovele su u ljeto 1991. godine do otvorene agresije JNA i srpskih paravojnih formacija. U srpnju 1991. godine Novosadski korpus s nekoliko tisuća vojnika i oko stotinu tenkova okupirao je gotovo cijelu Baranju, izravno kontrolirajući most na Dunavu i zatvarajući svaki pristup gradu Belom Manastiru. Tijekom ljeta iste godine srpske su vojne postrojbe i dobrovoljački odredi pod zaštitom JNA izvele niz akcija u kojima su okupirali mnoga mjesta i šira područja u istočnoj i zapadnoj Slavoniji, na Baniji, Kordunu, Lici i sjevernoj Dalmaciji. U takvim je okolnostima Sabor Republike Hrvatske 8. listopada 1991. godine proglasio neovisnost Republike Hrvatske. Za to je vrijeme JNA započela sa snažnim prodorom kroz Srijem i istočnu Slavoniju s ciljem osvajanja Vukovara, Vinkovaca, Osijeka i Đakova, a strateške točke JNA bile su raspoređene u selima s većinskim srpskim stanovništvom u okolici Vukovara. JNA je nakon tromjesečne borbe uspjela osvojiti Vukovar pretrpjevši brojne gubitke u ljudstvu i naoružanju, što je omogućilo Hrvatskoj da jednim dijelom ustroji svoje snage i organizira obranu na preostalim bojištima (Holjevac Tuković, 2015). Okupacijom navedenog prostora, JNA i srpske oružane snage počinju provoditi neizravno, a ponegdje izravno i vrlo nasilno protjerivanje nesrpskog stanovništva. Takva je situacija bila i na prostoru Baranje, gdje je protjerivanje bilo i pravno regulirano. Tako je *Izvršni savet općine Beli Manastir* donio „Odluku o prestanku radnog odnosa sa svim licima koja su otvoreno podržavala srušeni režim RH“. Odluka je bila opravdana možebitnim stvaranjem teških političkih problema i ometanjem normalnih uvjeta rada, dok istovremeno nije bila osnovana bilo kakva institucija koja bi odredila koje su osobe i na koji način podržavale režim RH (Goldstein, 2008). Nakon protjerivanja nesrpskog, u prvom redu hrvatskog stanovništva, na okupiranom teritoriju pobunjeni Srbi 19. prosinca 1991. godine osnivaju Republiku Srpsku Krajinu (RSK), a u Ustavu RSK donesenom u veljači 1991. godine stoji da „teritoriju RSK čine srpske oblasti: Krajina, Slavonija, Baranja, Zapadni Srem i Zapadna Baranja“. Zbog međunarodnih odnosa Srbija nije službeno priznala RSK, iako su je u svemu pomagali. Na teritoriju Baranje formirana je jedna općina sa središtem u

Belom Manastiru. Tijekom 1992. godine u Hrvatskoj su bile razmještene mirovne snage Ujedinjenih naroda (UNPROFOR), a nakon toga u Hrvatskom Podunavlju nije bilo većih oružanih sukoba. U sljedećim godinama rata, stanje u Srpskoj oblasti Slavonija, Baranja i zapadni Srijem prouzročit će nesuglasice među srpskim vođama oko okončanja rata u Saveznoj Republici Jugoslaviji. Nakon vojno-redarstvene operacije „Oluja“ u svibnju 1995. godine i brzog sloma zapadnog dijela RSK, pojavila se zabrinutost Srba u istočnoj Slavoniji i Baranji. Tijekom listopada 1995. godine započeli su pregovori hrvatskih vlasti sa srpskim predstavnicima iz istočne Slavonije i Baranje. Dana je 12. studenog 1995. godine u Erdutu potpisan sporazum sastavljen od 14 točaka u kojima su dogovorene pojedinosti o prijelaznom razdoblju, upravi, održavanju mira i sigurnosti na navedenom području, procesu demilitarizacije, povratku izbjeglica i raseljenih osoba, poštivanju međunarodnih prava i osnovnih sloboda i drugo. Proces mirne reintegracije doveo je i do svojevrsne normalizacije političkih odnosa između Beograda i Zagreba, odnosno Republike Hrvatske i SR Jugoslavije (Holjevac Tuković, 2015).

Negativni učinci rata pojačani su dužim trajanjem okupacije gotovo čitavog prostora Baranje i Podunavlja. Uvjeti za obnovu i revitalizaciju ovoga prostora stvaraju se tek početkom mirne reintegracije koja je završila 1998. godine. Ratna su događanja, osim demografskih procesa, rezultirala razaranjem i oštećenjem materijalne infrastrukture. Istočna je Hrvatska pretrpjela 44,1 % ukupno procijenjene materijalne štete na razini države, a više od trećine vrijednosti tih razaranja odnosi se na Vukovarsko-srijemsku i Osječko-baranjsku županiju. Osječko-baranjska poduzeća *Belje*, *IPK Osijek* i *Belišće* za vrijeme Domovinskog rata pretrpjela su štetu ukupne procijenjene vrijednosti približno 2,4 milijarde kuna. Štete ovakvih razmjera, spor povratak stanovništva, podijeljene zajednice, teška obnova suživota, uništen društveni kapital, te gotovo nepostojanje investitora zatekli su kako prostor istočne Hrvatske, tako i Baranje na pragu novoga tisućljeća (Matišić i Pejnović, 2015).

4. Suvremena Baranja

Suvremena obilježja rezultat su povijesnih procesa i recentnih društvenih utjecaja i gospodarskog razvoja određene regije. Suvremena situacija baranjskog prostora sagledana je kroz funkcionalnu organizaciju prostora, gospodarske aktivnosti te značajan proces demografskog pada stanovništva.

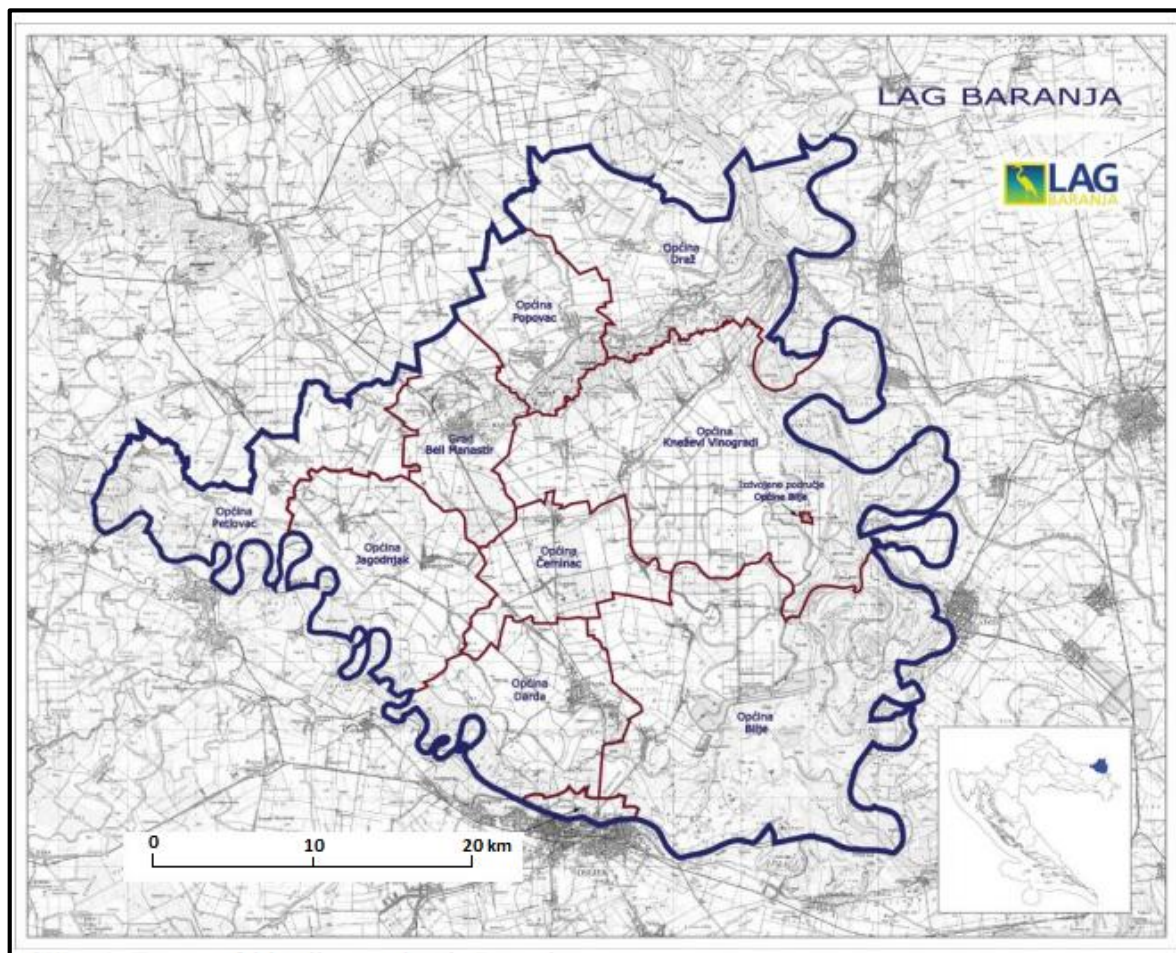
4.1. Funkcionalna organizacija prostora

Funkcionalne ili nodalno-funkcionalne regije izdvajaju se na temelju organizacije aktivnosti oko nekog središnjeg naselja i jedinstvenosti tih djelatnosti odnosno funkcija. Funkcionalna organizacija u obzir uzima veličinu grada odnosno naselja i organizaciju prometne povezanosti prostora (*Proleksis enciklopedija*, 2019). U Republici Hrvatskoj izdvajaju se četiri makroregije: Zagrebačka, Riječka, Splitska i Osječka, te mnogi regionalni, subregionalni i mikroregionalni centri. „U nodalno-funkcionalnom smislu velike cjeline pravoga panonskog i istočnog peripanonskog prostora pripadaju regionalnom kompleksu osječke regije“ (Magaš, 2013, 458). Osijek se, kao regionalno središte oslanja na niz manjih subregionalnih središta¹⁹, od kojih je jedno na prostoru Baranje – Beli Manastir. Sam smještaj Osijeka u blizini utoka Drave u Dunav, dugotrajno je ograničavao rast i oblikovanje velikog grada. Isprva je Osijek ograničavala blizina značajnijih središta kao što su to u antičkim vremenima bili Pečuh (*Sopianae*) i Srijemska Mitrovica (*Sirmium*). Na prostoru Osijeka razvila se antička *Mursa*, koja je bila tek središte rimske riječne flote. Okružen na sjeveru Kopačkim ritom, a na jugu močvarama Vuke, Osijek dugo nije razvio značajnu funkciju u prostoru. Osmanskim osvajanjem ovoga prostora početkom 16. stoljeća i gradnjom već spomenutog Sulejmanovog mosta, Osijek se počinje vrednovati kao prometno i obrambeno središte. Pravi razvoj Osijek doživljava od početka 18. stoljeća, kada se gradi barokna jezgra u srednjovjekovnoj Tvrđi. Novi grad podignut uzvodno od antičke *Murse* bio je koloniziran pretežito Nijemcima. Istovremeno se vršila melioracija močvara Vuke pa se položaj grada bitno mijenja. Sredinom stoljeća Osijek i Zagreb bili su gradovi istog reda veličine, dok im je i gospodarsko značenje bilo istovjetno. Na razvitak je grada kao prometnog i gospodarskog središta pozitivno utjecala rana pojava industrijalizacije: prerada drveta, prehrambeni pogoni, metaloprerađivački pogoni i dr. Unatoč svemu navedenom Osijek je u odnosu na druge makroregionalne centre u Hrvatskoj imao znatno usporeniji razvoj, zbog podjele funkcija s obližnjim Vukovarom i Vinkovcima. Osijek danas s okolnim naseljima čini osječku urbanu regiju koja broji oko 130 000 stanovnika. S baranjske obale Drave najznačajniji su Bilje i Darda, dok su naselja s desne obale Drave mnogo veća i brojnija²⁰. Razvoj na baranjskoj obali Drave dugo su onemogućavale močvare i poplave, zbog toga što je lijeva obala Drave niža od desne, ocjeditija, na kojoj se razvio Osijek. Čitav

¹⁹ Đakovo, Našice, Valpovo, Donji Miholjac, Beli Manastir, Vinkovci, Vukovar, Ilok, Županja

²⁰ Čepin, Tenja, Višnjevac, Josipovac, Sarvaš, Antunovac

prostor Baranje, posebice nakon Domovinskog rata, gravitira Osijeku izravno ili neizravno, a od većih središta ističu se Beli Manastir, Darda, Bilje i Kneževi Vinogradi (Magaš, 2013).

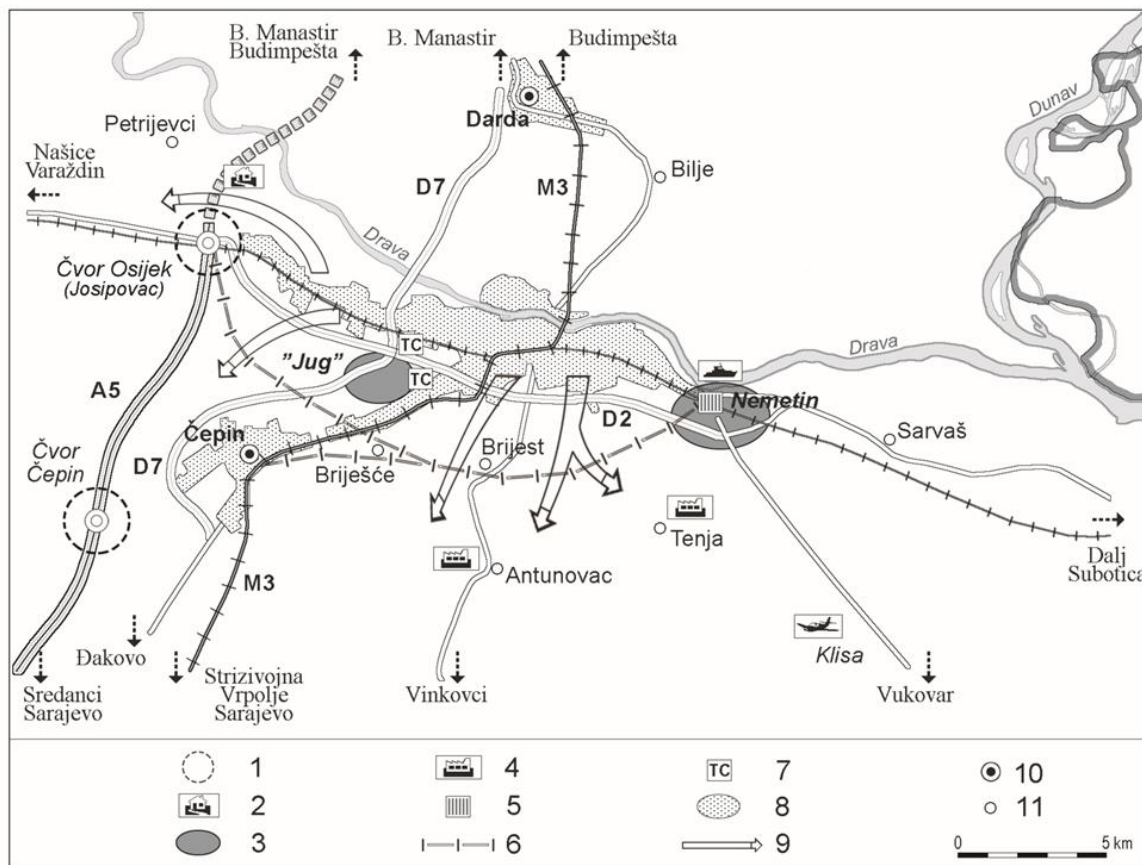

Sl. 14. Topografski prikaz devet baranjskih općina i Grada Belog Manastira

Izvor: *Lokalna razvojna strategija*, 2018.

Otvaranjem paneuropskih prometnih koridora, prije svega ogranka „c“ koridora V koji će povezivati Budimpeštu preko Osijeka i Sarajeva do Ploča, te koridora VII koji čini rijeka Dunav i koridora X koji prati pravac Salzburg – Ljubljana – Zagreb – Beograd – Skopje – Solun, osječkoj je regiji otvorena povoljnija perspektiva razvoja te otklonjen teret dosadašnje prometne izoliranosti unutar Hrvatske. Dovođenje izgradnje koridora omogućit će ovoj regiji transeuropsko povezivanje, ali i znatno povećati prometno značenje prostora (sl. 15) (Sić, 2012a). Kako Baranja u potpunosti pripada osječkoj regiji, dovršenje ovih prometnih pravaca utjecat će i na porast prometnog značenja ovog prostora, ali će prije svega ovisiti o dovršenju i spajanju ogranka koridora u Hrvatskoj s ograncima u Mađarskoj i Bosni i Hercegovini (Sić, 2012b). Završetak gradnje odnosno autocestovno povezivanje Belog Manastira, preko Osijeka do graničnog prijelaza Svilaj, planirano je do 2020. godine (Glas

Slavonije, 2018). Autocestovno povezivanje grada Belog Manastira s Osijekom imat će veliko značenje i za brojne dnevne migrante koji prometuju na ovoj relaciji. Slabost prometnog povezivanja ogranka c koridora V jest zapostavljena modernizacija željezničke pruge Strizivojna – Vrpolje – Osijek – Beli Manastir, koja nije osposobljena za veće brzine (Sić, 2012b).

Sl. 15. Autocesta Sredanci – Osijek – Beli Manastir i prostorno-funkcionalni razvoj osječke gradske aglomeracije.

1 – zone potencijalni lokacija za gospodarske aktivnosti;	2 – autocestovno odmoriste „Mursa“;
3 – glavne gospodarske zone;	4 – poduzetničke zone u prigradskim naseljima
5 – planirani cargo centar;	6 – predvidiva željeznička obilaznica
7 – trgovački centri regionalnog značenja	8 – kompaktno izgrađen prostor Osijeka
9 – pravci širenja grada	10 – satelitski centri
11 – prigradska naselja	

Izvor: Sić, 2012b.

4.2. Gospodarske djelatnosti u Baranji

Najznačajniji prirodni potencijali Baranje jesu plodno poljoprivredno zemljište, veliko šumsko bogatstvo i vodni resursi. U nekoliko idućih odlomaka bit će prikazano na koji način i u kolikoj mjeri stanovništvo Baranje iskorištava prirodne potencijale za razvoj gospodarskih djelatnosti te na kojoj je razini baranjsko gospodarstvo danas.

4.2.1. Primarni sektor

Kvalitetno je i plodno zemljište bilo preduvjet rane naseljenosti prostora istočne Hrvatske i Baranje. Baranja ima dugu tradiciju poljoprivredne proizvodnje zbog višestoljetne orijentiranosti svojega stanovništva na ovu djelatnost. Prema podacima Agencije za plaćanja u poljoprivredi, ribarstvu i ruralnom razvoju u 2018. godini na prostoru je Baranje bilo registrirano ukupno 1920 (obiteljskih) poljoprivrednih gospodarstava (tab. 1). Među zastupljenosti ratarskih kultura ističu se pšenica, ječam, kukuruz, šećerna repa, suncokret i soja. Dio te proizvodnje prerađuje se na prostoru Baranje, dok se dio prerađuje drugdje u Hrvatskoj ili se izvozi u druge države. Poljoprivrednu proizvodnju u Baranji često oslabljuju i ugrožavaju ljetne suše koje nastaju uslijed male količine padalina i visokih temperatura u ljetnim mjesecima. Unatoč povoljnoj hidrografskoj strukturi Baranje, navodnjavanje poljoprivrednih zemljišta koristi samo poduzeće „Belje plus d.o.o.“, zbog skupoće samog procesa navodnjavanja i potrebne mehanizacije.

Tab. 1. Broj (obiteljskih) poljoprivrednih gospodarstava po jedinicama lokalne samouprave u Baranji za 2018. godinu

JLS²¹	Broj (O)PG²²
Beli Manastir	244

²¹ JLS – jedinica lokalne samouprave (općina ili grad)

²² OPG – (obiteljsko) poljoprivredno gospodarstvo

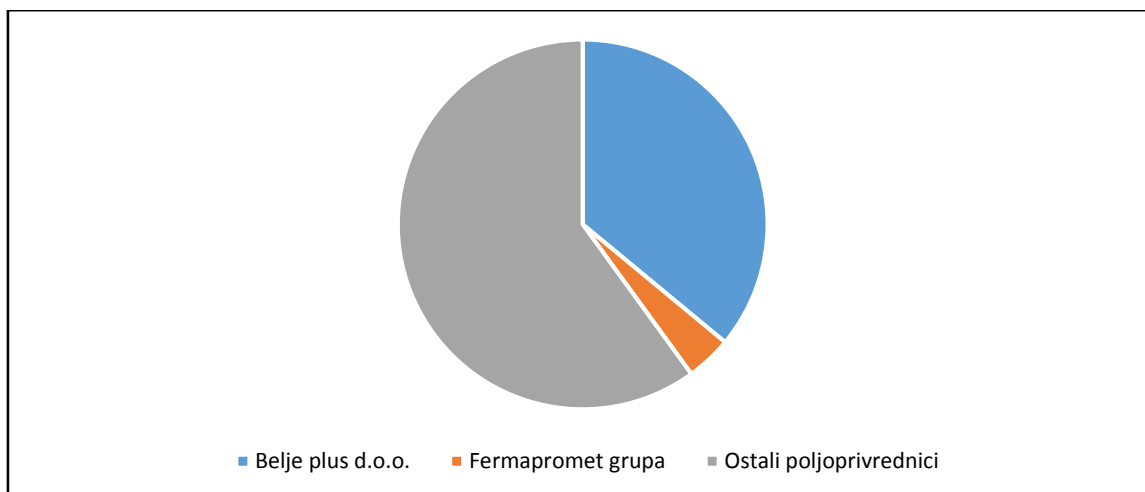
Bilje	274
Čeminac	171
Darda	215
Draž	236
Jagodnjak	215
Kneževi Vinogradi	300
Petlovac	147
Popovac	118
Ukupno	1920

Izvor: Agencija za plaćanja u poljoprivredi, ribarstvu i ruralnom razvoju, 2018.

Na poljoprivrednu proizvodnju Baranje značajno utječu i dva velika poljoprivredna poduzeća, poduzeće „Belje plus d.o.o.“²³ i „Fermopromet grupa“. Prema podacima ARKOD-a²⁴ za 2018. godinu, na prostoru Baranje bilo je registrirano ukupno 53 654 ha zemljišta: prije svega oranica, vinograda i voćnjaka. Od toga, gotovo 40 % pripada dvama navedenim poduzećima; „Belje plus d.o.o.“ obrađuje oko 36 %, a „Fermopromet grupa“ nešto manje od 4 % ukupno registriranog poljoprivrednog zemljišta u Baranji (sl. 16). Osnovni problem vezan uz ustupanje poljoprivrednog zemljišta u zakup poduzeću „Belje plus d.o.o.“ jesu cijene zakupa koje poduzeće plaća u odnosu na cijenu koju plaćaju poljoprivrednici na prostoru Baranje za istu kategoriju zemljišta. Naime, cijena zakupa hektara poljoprivrednog zemljišta za „Belje plus d. o. o.“ iznosi 300 kuna, dok ostali poljoprivrednici plaćaju hektar zemljišta po višestruko većim cijenama, od 1500 do 1800 kuna (Tportal, 2019).

²³Nakon privatizacije 2005. godine, tadašnja tvrtka „Belje“ postaje dio koncerna „Agrokor“. Od 1. travnja 2019., kada je započela provedba izglasane nagodbe vjerovnika, tvrtka je preimenovana u „Belje plus d. o. o.“ i posluje kao dio „Fortenove grupe“ (Belje, n. d).

²⁴ARKOD – nacionalni sustav identifikacije zemljišnih parcela, evidencija uporabe poljoprivrednog zemljišta (AKORD, n. d).

Sl. 16. Struktura poljoprivrednog zemljišta prema korisniku 2018. godine

Izvori: ARKOD, n. d; *Lokalna razvojna strategija*, 2018.

Osim ratarskih kultura, značajan je porast proizvodnje povrća. Proizvodnja povrća na prostoru Baranje najrazvijenija je na područjima Općine Bilje i Općine Draž u blizini Osijeka, zbog blizine osječke tržnice, odnosno kupaca. Zbog povoljnih geomorfoloških i klimatskih uvjeta, prostor Baranje povoljan je za vinogradarsku proizvodnju, a uzgoj vinove loze najviše je razvijen na području Općine Kneževi Vinogradi. Najveću površinu vinograda ima „Belje plus d.o.o.“, a značajne površine imaju i vinogradari koji su proizvođači najpoznatijih baranjskih vina. Osim vinove loze, razvijen je i uzgoj drugog voća. Na prostoru Baranje ima nešto manje od 900 hektara voćnjaka, a najviše se uzgajaju višnje, jabuke, šljive i marelice. Velik broj sunčanih sati na prostoru Baranje dobar je preduvjet za voćarsku proizvodnju. Na prostoru istočne Hrvatske i Baranje u posljednjih je godina primjetan trend smanjenja stočarske proizvodnje malih proizvođača, ponajprije zbog nepovoljne politike i prevladavajućeg jeftinog uvoza. Od uzgoja stoke prevladava uzgoj svinja, posebice pasmina pogodnih za proizvodnju kulena. Baranja je, osim plodnim poljoprivrednim zemljištem, bogata i šumskim površinama. Šume prekrivaju gotovo 30 000 ha, odnosno 25,9 % površine Baranje. Većinom šuma gospodare „Hrvatske šume“ (*Lokalna razvojna strategija*, 2018). Baranjske se šume nalaze pod upravom šuma Osijek, a podijeljene su na tri šumarije: Batina, Baranjsko Petrovo Selo i Darda (*Hrvatske šume*, n. d). Velike šumske površine i povoljni stanišni uvjeti u blizini Dunava i Drave omogućili su razvoj lovstva i lovnog turizma. Unatoč tome što Baranja obiluje vodnim površinama navedenih rijeka, brojnim rukavcima i močvarama, ribarstvo nije razvijeno, a izlov ribe povezan je u većoj mjeri sa sportom i rekreacijom.

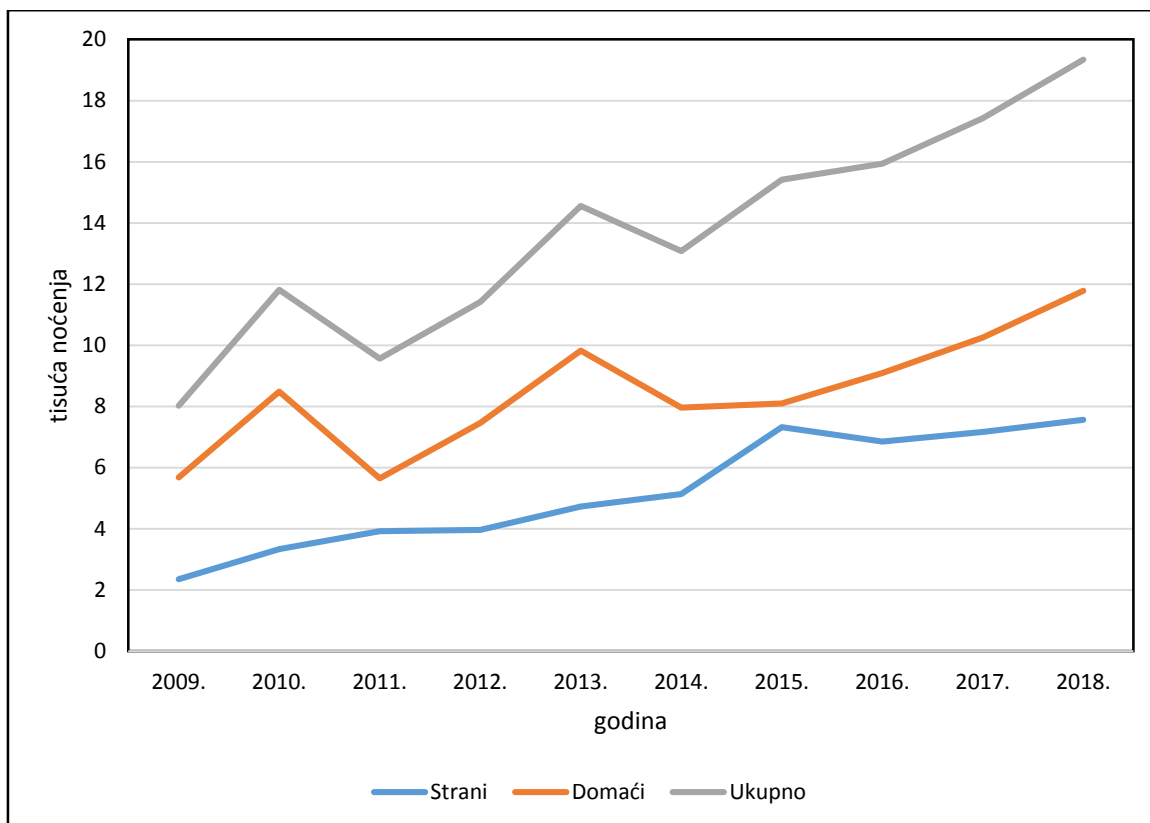
Primarni sektor, iako je okosnica razvoja i djelatnosti u Baranji, još uvijek nije doživio iskorištavanje svih proizvodnih potencijala i mogućnosti. Uzroci leže u brojnim problemima na državnoj i regionalnoj razini. Neki su od značajnih problema prije svega: usitnjenost poljoprivrednih gospodarstava i zemljišta, nedostatna specifična obrazovanost poljoprivrednika, nedovoljna umreženost poljoprivrednih gospodarstava, nedovoljna iskorištenost sredstava iz fondova Europske unije, nemogućnost ulaganja u modernu poljoprivrednu mehanizaciju i sustave za navodnjavanje, neusklađenost zakonske regulative na razini države i brojni drugi (*Lokalna razvojna strategija*, 2018).

4.2.2. Sekundarni sektor

Industrijska proizvodnja u Baranji uglavnom se temelji na preradi poljoprivrednih proizvoda i proizvodnji hrane. Veći dio industrijske proizvodnje odvija se u sklopu tvrtke „Belje plus d.o.o.“; neki od njih su: Tvornica mliječnih proizvoda, „Baranjka“ – pogon za mesne prerađevine, Silosi u Belom Manastiru, „Beljski podrumi“ u Kneževim Vinogradima i drugi. Osim prehrambene, u Baranji postoji nekoliko tvrtki koje se bave metalском proizvodnjom, proizvodnjom biorazgradive plastike, proizvodnjom pročistača za vodu. Većina industrijske proizvodnje koncentrirana je prije svega oko grada Belog Manastira te općina Darde i Kneževih Vinograda, dok je ostatak Baranje uglavnom orijentiran na poljoprivrednu proizvodnju.

4.2.3. Tercijarni sektor

Baranja je u proteklih desetak godina prepoznata kao destinacija ruralnog turizma. Ruralni je turizam skupni naziv za različite aktivnosti i oblike turizma koji se odvijaju izvan gradova i područja u kojima se razvio masovni turizam (Sudarić, Zmaić i Petrić, 2015). Kontinuirani porast dolazaka i noćenja kako domaćih, tako i stranih turista dokazuje sve veću važnost turizma u Baranji (*Lokalna razvojna strategija*, 2018).

Sl. 17. Broj turističkih noćenja u Baranji 2009. – 2018. godine

Izvor: TZ Baranja²⁵

Razlozi zbog kojih se Baranja uzdignula u prepoznatu destinaciju kontinentalnog turizma brojni su. Od društvenih čimbenika vrlo je značajan povoljan prometno-geografski položaj, koji je dobio na značaju nakon ulaska Republike Hrvatske u Europsku uniju (Bartoluci, Hendija i Petračić, 2018). Među turističkim atrakcijama zasigurno prednjači park prirode Kopački rit. Kopački rit poplavno je područje nastalo na sutoku dviju rijeka, Dunava i Drave, a nalazi se na nadmorskoj visini do 250 metara. Reljef je područja Kopačkog rita rezultat rada vode navedenih rijeka i poplavnih voda: rijeke talože nanose, produbljuju teren, stvaraju bare i grede, ali i sprudove, riječne otoke i rukavce. Bogatstvo flore i faune na području Kopačkog rita prepoznato je i zaštićeno u kategoriji parka prirode od 1976. godine (Park prirode Kopački rit, n. d). Kopački rit prostire se na ukupno 17700 hektara površine, a južno od njega nalazi se područje Posebnog zoološkog rezervata koje se prostire na 7143 hektra. Najveće jezero unutar Parka jest Kopačko jezero, smješteno u samom središtu Parka, površine oko 220 hektara. Značajno je i jezero Sakadaš, koje predstavlja jedinu stalnu

²⁵ Izvor navodi kako brojke koje su zabilježene u sustavu nisu odraz stvarnog broja te da je broj noćenja i dolazaka nešto veći, zbog gostiju koji su bili neprijavljeni u sustavu.

površinu pod vodom tijekom cijele godine, osim navedenog Kopačkog jezera. Velik je turistički značaj Kopačkog rita za prostor Osječko-baranjske županije i istočne Hrvatske. Unutar Parka sve više se razvija cikloturizam. Velik broj turista Kopački rit posjećuje i brodovima koji stižu Dunavom (Marijanović, 2013).

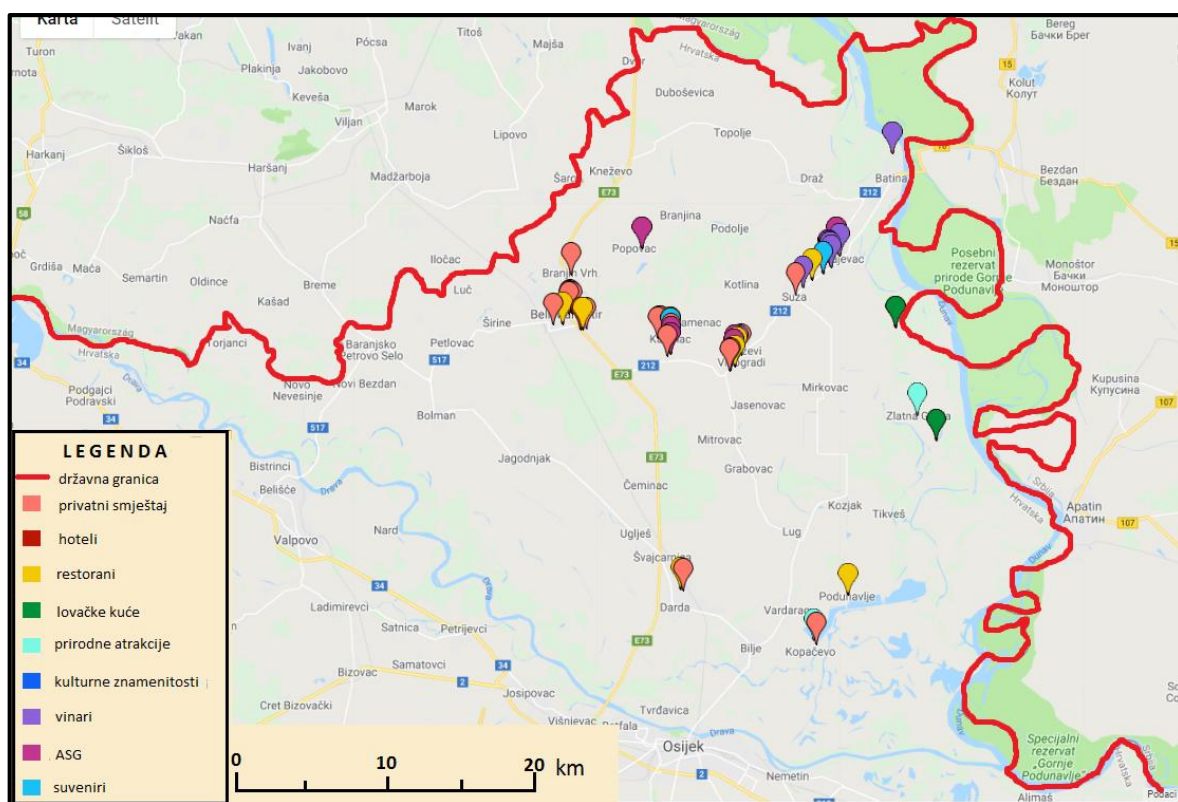
Sl. 18. Položaj parka prirode Kopački rit

Izvor: Marijanović, 2013.

Osim Kopačkog rita, prostor Baranje obiluje kulturnom i etnološkom baštinom koja je rezultat bogate baranjske prošlosti, a značajan su čimbenik i prirodna bogatstva šuma i okoliša (*Turistička zajednica Baranje*, n. d). Stranim turistima i posjetiteljima privlačna je i kultura života koja je očuvana u ruralnim prostorima panonske regije, a koja se ogleda u načinu života tipičnim za poljoprivredne krajeve, neformalnom odnosu prema turistima, čvrstim obiteljskim vezama, te gastronomskoj i enološkoj ponudi (Curić, Glamuzina i Opačić, 2013). Od ostalih prepoznatljivih atrakcija izdvajaju se etno selo Karanac, vinske ceste u Zmajevcu i Suzi. Razvoj enološke ponude Baranje upotpunio je projekt „Winetour“ u sklopu kojeg je uređeno osam vinskih cesta, a koji je potaknuo uređenje vinskih podruma i kušaonica vina. Osim toga, dvije su značajne manifestacije povezane s vinskim turizmom: *Gatorfest* i *Vinski maraton*. Otvaranjem batinske riječne luke za prijem turističkih kruzera, područje Batine postalo je značajno turističko čvorište. Nositelji razvoja ruralnog turizma jesu obiteljska gospodarstva koja sve više proširuju područja svoje djelatnosti, nudeći usluge smještaja i ujedno plasirajući svoje domaće prehrambene proizvode: kulen, sir, vino, rakiju i druge. Osim navedenih oblika turizma i velikog potencijala za njihov daljnji razvoj, snažan uzlet i velike prihode mogao bi ostvariti lovni turizam (*Lokalna razvojna strategija*, 2018). Baranjske šume još od vremena Habsburgovaca prepoznate su kao lovno područje bogato krupnom divljači pa su tako u Tikvešu sagradili dvorac za potrebe carskog lovišta – dvorac Habsburg, poznatiji još kao „Titov dvorac“. Naime, poslije Drugog svjetskog rata, dvorac u Tikvešu bio je jedna od predsjedničkih rezidencija Josipa Broza Tita (*Turistička zajednica Općine Bilje*, n. d). Lovište Tikveš i danas se ističe po svojoj vrijednosti, a uz valjanu strategiju revitalizacije i ulaganja, ovo lovište moglo bi se pretvoriti u destinaciju elitnog lovnog turizma. Osim Tikveša, na području Baranje nalazi se nekoliko lovišta koja su u vlasništvu Hrvatskih šuma te nekoliko privatnih lovišta koja su u koncesiji. U svakoj od jedinica lokalne samouprave djeluju lovačka društva koja se brinu o životinjskom svijetu (*Lokalna razvojna strategija*, 2018).

Na prostoru Baranje djeluju tri turističke zajednice: TZ Baranje, TZO Bilje i TZO Draž. Njihova je zadaća organizacija brojnih kulturnih, enoloških i gastronomskih manifestacija u kojima nastoje promovirati turističku ponudu Baranje i lokalne domaće proizvode, privući domaće i strane posjetitelje (*Lokalna razvojna strategija*, 2018). Svaka od navedenih turističkih zajednica ima svoje internetske stranice na kojima nude pregršt informacija o odredištima, smještaju, aktivnostima, suvenirima, atrakcijama, događanjima, novostima i informacijama vezanim uz turističku ponudu djelokruga određene zajednice (*TZ Baranje, TZO Bilje, TZO Draž*, n. d).

Osim spomenutog tikveškog dvorca, valja navesti i druge kulturno-povijesne znamenitosti koje upotpunjuju turističku ponudu Baranje. U sklopu Općine Bilje nalazi se Zlatna Greda, naselje s tek 12 stanovnika u kojem se nalazi lovački dom, te Eko centar Zlatna Greda, smješten u objektu bivše uprave pustare. U Bilju se nalazi i dvorac koji je sagradio princ Eugen Savojski početkom 18. stoljeća. Dvorac je danas zapušten i potrebna mu je temeljita obnova kako bi se njegov potencijal mogao više iskoristiti (*TZO Bilje*, n. d). Poznat je i spomenik Batinske bitke koji se nalazi na samoj obali Dunava u mjestu Batina, koje administrativno pripada Općini Draž (*TZO Draž*, n. d).

Sl. 19. Turistički objekti, kulturne znamenitosti i prirodne atrakcije u Baranji

Izvor: *Turistička zajednica Baranje*, n. d.

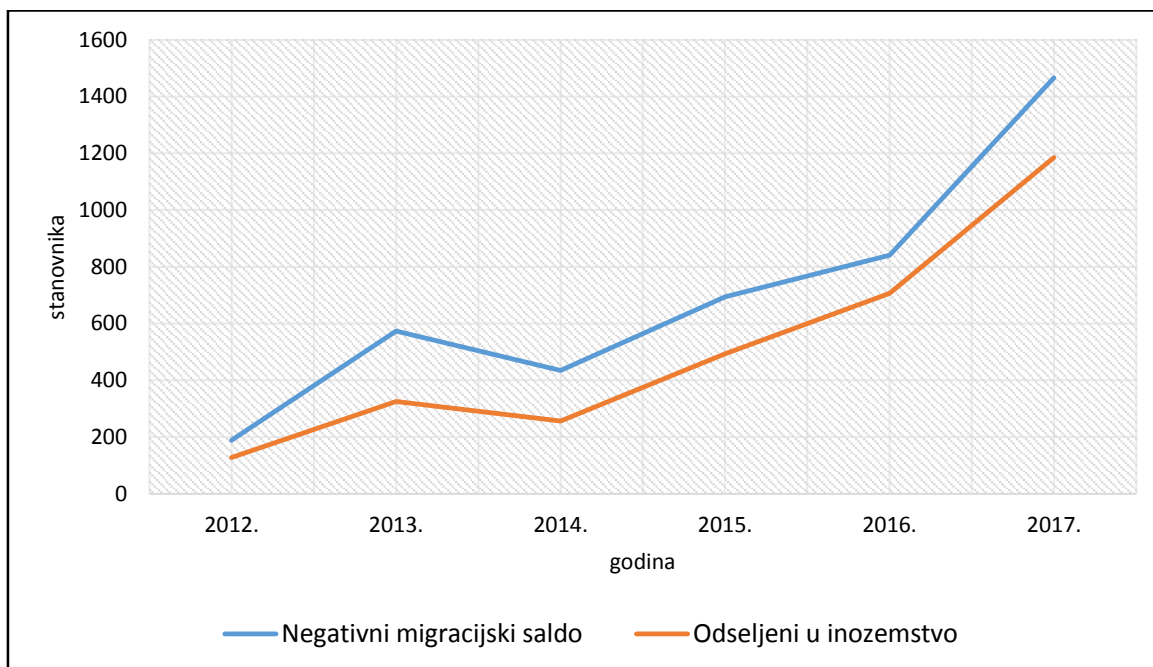
Pojava turizma kao djelatnosti u Baranji relativno je mladog postanka pa zbog toga postoje brojne slabosti razvoja turizma ove regije, ali i mnogo prostora za napredak, prije svega u smislu turističke ponude, oglašavanja, revitaliziranja napuštenih prostora i samog brendiranja Baranje kao turističke regije. Neki su od problema razvoja turizma: još uvijek mala i raspršena poduzeća koja uglavnom ne surađuju u aktivnostima vezanim uz osvajanje turističkog tržišta, marketingu ili proizvodnji te nepostojanost tradicije bavljenja turizmom

kao djelatnosti. Uz navedeno, Baranja je još uvijek mlada turistička regija nedovoljno prepoznata od stranih turista (*Lokalna razvojna strategija*, 2018).

4.3. Demografski nestanak

Česte oscilacije ukupnog broja stanovnika Baranje, navedene i opisane u ranijim poglavljima, bile su značajka i devedesetih godina 20. stoljeća. Na suvremena događanja i procese u Baranji, zasigurno su najviše utjecala događanja s kraja prošlog stoljeća – Domovinski rat, okupacija te relativno spor proces mirne reintegracije u državno-pravni sustav samostalne Hrvatske. Demografska obnova i rast stanovništva u Baranji sve su manje izgledni, posebno ako uzmemo u obzir pad stanovništva u zadnja dva međupopisna razdoblja (1991. – 2011.) za gotovo 15 000 stanovnika. Osim snažne depopulacije koja je na prostoru čitave istočne Hrvatske uzela maha, u obzir treba uzeti i istraživanja koja su provedena među baranjskim stanovništvom, prije svega među učenicima i studentima, dijelu populacije koji bi trebali biti nositelji buduće demografske i socioekonomske revitalizacije ovoga prostora. Kako bismo analizirali stavove mladih ljudi o perspektivi Baranje, odnosno prostora istočne Hrvatske kao mjesta stanovanja, uzet ćemo u obzir dva međusobno neovisna istraživanja koja su provedena u svrhu rasvjetljivanja depopulacije i emigracije stanovništva. Prvo istraživanje provedeno je anketiranjem 115 učenika baranjskih srednjih škola 2003. godine. Tada je gotovo tri četvrtine anketiranih izrazilo želju za napuštanjem Baranje, odnosno za životom i radom u drugim dijelovima Hrvatske ili inozemstva. Učenici su također u anketi izrazili nezadovoljstvo tadašnjim stanjem i izostanak nade u bolju budućnost. Ovakva razmišljanja učenici su obrazložili tvrdnjama o lošoj komunalnoj i društvenoj infrastrukturi, sadržajima i mogućnostima naselja u kojima žive (Šašlin, 2005b). Drugo istraživanje provedeno je 2013. godine među studentskom populacijom istočne Hrvatske. Rezultati anketiranja studenata pokazali su kako 32 % studenata planira ostati živjeti na prostoru istočne Hrvatske, 43 % studenata nema jasan stav o tome gdje će živjeti po završetku studija, dok 25 % studenata ne planira živjeti u istočnoj Hrvatskoj u budućnosti. Među razlozima napuštanja sadašnjeg mjesta stanovanja navedeni su: nepovoljne socijalno-ekonomske prilike, loši uvjeti za mlade (sadržajan i kvalitetan društveni život), bolje mogućnosti zapošljavanja u drugim dijelovima Hrvatske i inozemstva te spora i nedovoljna modernizacija regije porijekla. Ovakva loša društvena percepcija i autopercepcija važni su potisni (push) čimbenici za suvremeno iseljavanje mlađeg i obrazovanijeg stanovništva iz istočne Hrvatske (Matišić i Pejnović, 2015).

Da su se ova istraživanja obistinila, dokazuje nam i analiza dostupnih podataka o prirodnom kretanju i migracijama stanovnika Baranje 2012. – 2017. godine. Prirodan pad stanovništva konstantan je tijekom navedenih godina. Valja spomenuti kako je unutar pet promatranih godina samo Općina Petlovac 2016. godine zabilježila prirodan rast stanovnika za 2. Sve ostale općine i grad Beli Manastir kroz svih pet godina bilježe prirodan pad stanovništva. Kada su u pitanju migracije, vidljiv je kontinuitet porasta negativnog migracijskog salda. Broj stanovništva odseljenog u inozemstvo prati krivulju rasta negativnog migracijskog salda (sl. 20). Posljedica je to ulaska Hrvatske u Europsku uniju 2013. godine i otvaranja europskog tržišta rada hrvatskom stanovništvu (*Stanovništvo - pregled po gradovima i općinama*, 2018).

Sl. 20. Negativan migracijski saldo Baranje i broj baranjskog stanovništva odseljenog u inozemstvo 2012. – 2017. godine

Izvori: *Stanovništvo – pregled prema gradovima i općinama*, 2018. i *Prirodno kretanje stanovništva 2012. – 2017.*

Ukupni prirodni pad u Baranji 2012. – 2017. godine iznosi 1680. Broj odseljenog stanovništva u inozemstvo s navedenog prostora u istome razdoblju gotovo je dvostruko veći i iznosi 3102 stanovnika. Uzevši u obzir ukupan migracijski saldo i prirodan pad stanovnika u Baranji je 2017. godine živjelo svega 33 543 stanovnika, odnosno 5877 stanovnika manje nego 2011. godine kada je proveden posljednji službeni popis stanovnika na razini Republike Hrvatske. Valja naglasiti kako podaci 2012. – 2017. godine nisu u potpunosti relevantni

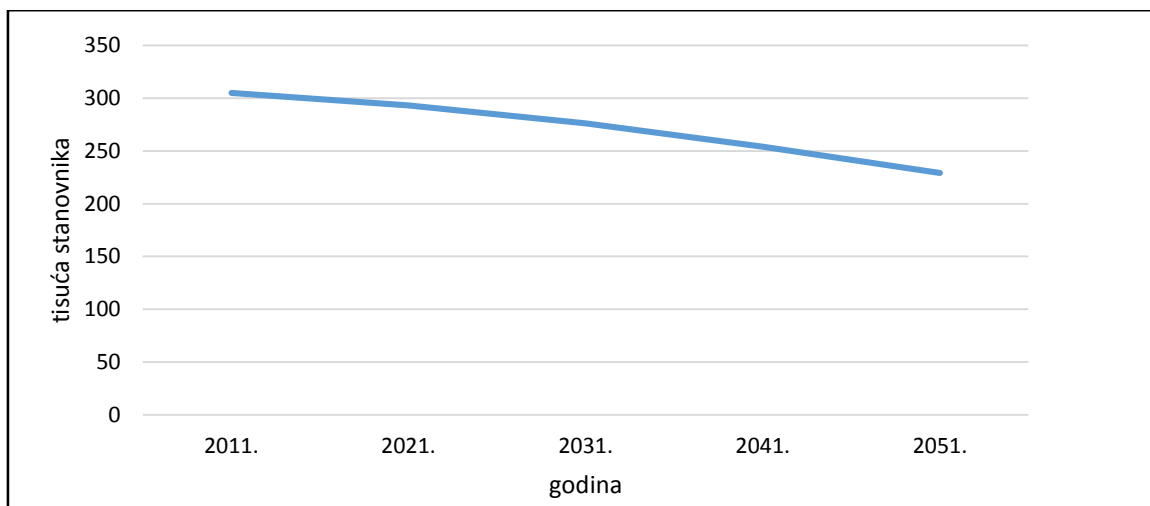
podaci, no mogu poslužiti za određivanje približnog broja stanovnika (*Stanovništvo – pregled prema granovima i općinama, 2018. i Prirodno kretanje stanovništva 2012. – 2017*).

5. Buduća zbivanja

Suvremena situacija obilježja određenog prostora i recentni trendovi mogu nam približno prikazati zbivanja u budućem razdoblju uz pretpostavku istih ili sličnih društvenih i prirodnih uvjeta. Buduća zbivanja u ovome se poglavlju najviše referiraju na osnovne demografske projekcije te pretpostavke razvoja povezane s restrukturiranjem i daljnjim razvojem vodećih djelatnosti regije – poljoprivrede i turizma.

5.1. Osnovne projekcije

Demografske projekcije budućeg kretanja stanovništva važan su izvor podataka pri planiranju populacijskog i društveno-gospodarskog razvoja određenog prostora. Prostor istočne Hrvatske nalazi se u procesu jakog demografskog pražnjenja što može onemogućiti daljnju revitalizaciju prostora, kako s populacijskog, tako i ekonomskog stajališta. Ako uzmemo u obzir dugoročne negativne gospodarske, socijalne, demografske i političke odrednice ovoga prostora te međupopisne promjene i recentne dostupne podatke o kretanju stanovništva, moguće je odrediti kakvi će trendovi kretanja stanovništva biti u idućih nekoliko desetljeća. Prema intenzitetu međupopisne promjene ukupnog stanovništva, Osječko-baranjsku županiju karakterizira tip „jaka depopulacija“, odnosno karakterizira ju padajuća reprodukcija stanovništva u ukupnom, prirodnom i emigracijskom kretanju. U kontekstu izostanka značajnih i dugoročnih društvenih utjecaja na područje nataliteta i izostanka snažnijeg gospodarskog rasta koji bi značajnije utjecao na proces iseljavanja, indicira se nastavak nepovoljnih strukturno-demografskih trendova. Prema tim pokazateljima, dostupne projekcije za Osječko-baranjsku županiju prognoziraju pad stanovništva ovoga prostora za gotovo 76000 stanovnika u razdoblju od 2011. do 2051. godine (Živić, 2018).

Sl. 21. Projekcija kretanja stanovništva Osječko-baranjske županije 2011. – 2051. godine
Izvor: Živić, 2018.

5.2. Pretpostavke razvoja

Zbog navedenih prirodno-društvenih predispozicija, Baranja je prostor koji ima odličan potencijal za (daljnji) razvoj različitih grana poljoprivrede, industrije i različitih oblika turizma u kojima prednjači ruralni turizam. Razvojem navedenih grana gospodarstva Baranja bi u budućnosti mogla spriječiti loše demografske trendove. Jedan od značajnih čimbenika u realiziranju općeg napretka ruralnog prostora Republike Hrvatske, pa tako i Baranje, jesu mjere Programa ruralnog razvoja 2014. – 2020. godine. Programom je definirano 18 opsežnih mjera koje imaju za cilj povećanje konkurentnosti poljoprivrede, šumarstva, industrije, unapređenja radnih i životnih uvjeta u ruralnim područjima. Većina od navedenih mjera predstavlja priliku za razvoj baranjske poljoprivrede, društvene i komunalne infrastrukture, turizma i drugih grana gospodarstva (Ruralni razvoj). Iako je Program u provedbi već nekoliko godina, znatan dio stanovništva ruralnog prostora još uvijek nije upoznat s programom mjera na koje se mogu aplicirati. U lokalnoj akcijskoj grupi (LAG²⁶) Baranja svi gospodarstvenici, jedinice lokalnih samouprava i nevladin (civilni) sektor s područja Baranje imaju priliku dobiti pismo preporuke za projekte koje namjeravaju kandidirati za natječaje za uporabu sredstava iz fondova Europske unije ili nacionalnih fondova. Lokalne su akcijske grupe nakon svoga osnutka i početkom provedbe Programa ruralnog razvoja održavale brojna predavanja i radionice u kojima su lokalno stanovništvo

²⁶ LAG – oblik interesnog udruživanja i javno-partnerskog povezivanja gospodarstvenika, jedinica lokalne samouprave i nevladinog (civilnog) sektora u upravljanju ruralnim razvojem na određenom području. LAG-ovi su utemeljeni na principima LEADER-metode koja se pokazala dobrim načinom upravljanja ruralnim razvojem u zemljama Europske unije.

upoznavale s mjerama navedenog Programa (LAG Baranja, n. d). Problemi su koji koče razvoj Baranje brojni. Jedan od problema jest periferni položaj ovog prostora u Hrvatskoj. Dovođenje izgradnje ranije spomenutog ogranka c koridora V mogao bi biti prilika za rješavanje prometne povezanosti Baranje. Prometna povezanost kao takva neće „sama od sebe“ riješiti preostale probleme prostora. Potrebno je provesti odgovarajuću strukturnu poticajnu politiku kako bi oživjeli procesi proizvodnje i izvoza te privući što više ulagača. Uključivanjem Baranje na hrvatsku mrežu autocesta ostvarila bi se prilika za brže povezivanje proizvođača domaćih proizvoda i plasiranja istih na tržište primorske Hrvatske, odnosno povezivanje tzv. „zelene“ i „plave“ Hrvatske (Glavaš i Čizmadija, 2004). Prometnim povezivanjem otvara se mogućnost bržeg prometnog povezivanja i sa susjednom Mađarskom, samim time i realiziranje potencijalnih transnacionalnih projekata.

Za razvitak poljoprivredne proizvodnje potrebno je uvesti nove tehnologije u proizvodne procese, povećati korištenje obnovljivih izvora energije, povećati navodnjavane površine, razvijati kratke lance opskrbe i zajednički nastup na tržištu, pospješiti razvoj ekološke ratarske, povrtlarske i voćarske proizvodnje (*Lokalna razvojna strategija*, 2018).

Ono što je potrebno poduzeti u budućem razvoju Baranje obuhvaća širok spektar mjera i procesa: osnivati partnerstva između iznajmljivača, ugostitelja i poljoprivrednika, standardizirati ponudu, razviti dizajn lokalnih proizvoda na način da bude privlačan i cjenovno dostupan kako domaćim, tako i stranim turistima, unapređivanje manifestacija i promidžbu istih u sklopu turističkih zajednica i sredstava za promidžbu, osmisliti strategiju za revitalizaciju napuštenih prostora (prije svega pustara i dvoraca), kao i strategiju za daljnji razvoj različitih oblika ruralnog turizma i aktivnosti u sklopu njih, posebice lovnog, ribolovnog, vinskog, gastro, kulturnog i cikloturizma (*Lokalna razvojna strategija*, 2018). Dugoročni razvoj turizma u ruralnom prostoru, pa tako i u Baranji, treba se temeljiti na načelima ekološke, sociokulturne i ekonomske održivosti i tako održati kontinuitet atraktivnosti spomenutih prirodnih i sociokulturnih resursa kojima ovaj prostor obiluje (Bartoluci, Hendija i Petračić, 2016).

6. Zaključak

6.1. Referiranje na hipoteze

H1 – Zbog prirodnih obilježja prostora Baranja je kroz povijest predstavljala prostor visokog strateškog značaja.

Ova je hipoteza potvrđena. Baranjski prostor u povijesti i danas ima odlične prirodne predispozicije od kojih je najznačajnije plodno tlo, koje je bilo vrijedan segment prostora od prvih civilizacija do današnjeg stanovništva, koje valorizira ovu komponentu prostora kroz njegovo iskorištavanje bavljenjem poljoprivredom, na kojoj se temelji i glavina industrijske proizvodnje Baranje. Važni elementi prostora jesu i rijeke Karašica, Dunav i Drava, koje su također bitni čimbenici vrednovanja baranjskog prostora. Baranjsko gospodarstvo, unatoč odličnim pretpostavkama, danas još uvijek ne iskorištava sav potencijal prostora.

H2 – Posljedice Domovinskog rata prisutne su u Baranji i danas, gotovo 30 godina nakon rata.

Ova je hipoteza djelomično potvrđena. Domovinski rat ostavio je značajne i dugotrajne posljedice na prostoru Baranje, prije svega zbog trajne okupacije teritorija i velikih migracija stanovništva. Na naknadne društvene, ekonomske i demografske negativne trendove u Baranji i ostatku istočne Hrvatske dodatno su utjecali i poslijeratna pretvorba i privatizacija, nakon koje su mnoga poduzeća bila suočena sa stečajem, a zaposlenici s gubitkom zaposlenja. Nakon ulaska Hrvatske u Europsku uniju 2013. godine do danas mnogo, osobito mladih ljudi, odlučilo je potražiti zaposlenje u razvijenim državama EU. Odlazak mladog stanovništva, uz otprije propalu proizvodnju i nedostatak perspektive, dodatno produbljuju gospodarsko i demografsko propadanje istočne Hrvatske i Baranje.

H3 – Ruralni turizam povezan s poljoprivrednom proizvodnjom temelj je modernog razvoja Baranje.

Ova je hipoteza djelomično potvrđena. Turizam, kao relativno nova djelatnost u Baranji i istočnoj Hrvatskoj, podložan je brojnim slabostima i nedostacima. Umrežavanje proizvođača poljoprivrednih proizvoda s iznajmljivačima, hotelima i restoranima zasigurno bi poboljšali turističku i gastronomsku ponudu Baranje te djelovali poticajno na poljoprivrednu proizvodnju, posebice ekološku. No osim toga, potrebna je veća suradnja i udruživanje malih obrtnika u turizmu, brendiranje proizvoda-suvenira i same regije te veća

suradnja s organizatorima turističke ponude u ostatku istočne Hrvatske u svrhu obogaćenih i dužih turističkih aranžmana, s konačnim ciljem dužeg trajanja turističke sezone.

H4 – Manje od polovice poljoprivrednog zemljišta u Baranji iskorištava stanovništvo ove regije.

Ova hipoteza nije potvrđena. Od ukupnog upisanog poljoprivrednog zemljišta u sustavu ARKOD, s gotovo 40 % zemljišta raspolažu dvije velike tvrtke, od kojih prednjači „Belje plus d.o.o.“, koje obrađuje nešto više od 36 % poljoprivrednog zemljišta u Baranji. Ostalih 60 % zemljišta iskorištavaju uglavnom stanovnici Baranje. Neosporna činjenica je da „Belje plus d.o. o.“ na svojim površinama i pogonima u Baranji zapošljava velik broj baranjskih stanovnika, no činjenica je kako ova tvrtka plaća višestruko manji zakup za istu kategoriju državnog zemljišta nego ostali poljoprivrednici u Baranji. Poljoprivredna proizvodnja u Baranji suočena je i s nizom drugih problema, no mogućnosti za razvoj su velike uz odgovarajuće pravne i strukturne promjene na razini države i regije.

6.2. Opći zaključci

Prostor Baranje i procesi u njemu osobito su važan predmet interesa historijske geografije, prije svega zbog snažnog utjecaja povijesnih zbivanja na današnje stanje i perspektive unutar regije. Ispreplitanje mnogih kultura i naroda, brojni ratovi, osvajanja, gotovo neprestane migracije i izmjene stanovništva bili su sveprisutni procesi ovog površinom relativno malog prostora. Od srednjeg vijeka do danas, svaki od prisutnih naroda ostavio je svoj pečat na bogatoj baranjskoj baštini i kulturi, što je jedan od glavnih čimbenika razvoja turizma. Geostrateški značaj prostora ogleda se u povoljnom položaju na obalama dviju velikih rijeka i povijesnim nastojanjima raznih državnih tvorevina da ovladaju njime ili ga kontroliraju, a danas je prometno-geografski i strateški položaj unutar Hrvatske još uvijek nedovoljno vrednovan. Suočena s teškim posljedicama Domovinskog rata i poraća, Baranja danas dijeli sudbinu ostatka istočne Hrvatske – gospodarska stagnacija i značajan demografski pad. Potrebno je na razini države, regionalnoj i županijskoj razini provesti značajne reforme kako bi se zaustavio galopirajući proces napuštanja ovog i šireg područja. Pozitivan trend u Baranji bilježi turizam koji bi uz poljoprivredu te odgovarajuće upravljanje i strukturiranje navedenih djelatnosti, mogao biti jedan od nositelja budućeg razvoja Baranje.

Literatura

1. Arheologija.hr, 2016: *AMZ – otvorenje prve belomanastirske arheološke izložbe JASA*, <http://www.arheologija.hr/?s=baranja>, (18. 2. 2019.)
2. ARKOD, 2019: *O ARKOD-u*, <http://www.arkod.hr/onama/>, (19. 5. 2019.)
3. Bara, M., 2007: Đilasova komisija i sudbina bačkih Hrvata, *Pro tempore: časopis studenata povijesti* 4, 47-58.
4. Bartoluci, M., Hendija, Z., Petračić, M., 2016: Pretpostavke održivog razvoja ruralnog turizma u kontinentalnoj Hrvatskoj, *Acta EconomicaEt Turistica*, 2 (1), 141-158.
5. Bartoluci, M., Starešinić, Z., Franić, D. M., Bartoluci, F., 2018: Sredstva EU fondova u funkciji razvoja ruralnog turizma u Hrvatskoj, *Acta EconomicaEt Turistica* 4 (1), 63-78.
6. Belje plus d. o. o., 2019: *Povijest i tradicija*, <https://www.belje.hr/o-nama/povijest-i-tradicija/> (1. 6. 2019.)
7. Bilandžić, D., 1999: *Moderna hrvatska povijest*, Golden marketing, Zagreb.
8. Bognar, A., 1971-1972: Stanovništvo Baranje, *Geografski glasnik* 33-34, 91-140.
9. Curić, Z., Glamuzina, N., Opačić, V. T., 2013: *Geografija turizma*, Ljevak, Zagreb.
10. Galiot-Kovačić, J., 2008: Gospodarski i kulturni utjecaji njemačkih doseljenika na tradicijski život Slavonije, Baranje i zapadnog Srijema, od početka 18. stoljeća do 1941. godine, *Etnološka istraživanja* 12-13, 213-237.
11. Geiger, V., 2008: Josip Broz Tito i sudbina jugoslavenskih Nijemaca, *Časopis za suvremenu povijest* 40 (3), 789-818.
12. Geiger, V., 2011: Žrtvoslov Nijemaca hrvatske Baranje, *Scriniaslavonica* 11, 259-354.
13. Glamuzina, N., Fuerst-Bjeliš, B., 2015: *Historijska geografija Hrvatske*, Sveučilište u Splitu, Split.
14. Glas Slavonije, 2018: *Nakon dovršetka mosta preko Drave, radovi su se kompletno preselili na baranjsku stranu*: <http://www.glas-slavonije.hr/370411/1/Nakon-dovrsetka-mosta-preko-Drave-radovi-su-se-kompletno-preselili-na-baranjsku-stranu>, (7. 3. 2019.)
15. Glavaš, J., Čizmadija, I., 2004: *Koridor Vc – budućnost gospodarskog razvoja Slavonije i Baranje s osvrtom na Osječko-baranjsku županiju*, Koridor Vc kao Euroregionalna poveznica na prometnom pravcu Baltik-Srednja Europa-Jadran, Grafika, Osijek: 319-329.
16. Goldstein, I., 2008: *Hrvatska 1918.-2008.*, Novi liber, Zagreb.
17. Hadžihusejnović-Valašek, M., 1992: Baranja je „tvrd orah“. Analiza istraživanja i popularizacije tradicijske baranjske folklorne glazbe, *StudiaethnologicaCroatica*, 4 (1), 181-207.
18. Holjevac Tuković, A., 2015: *Proces mirne reintegracije Hrvatskog Podunavlja*, Hrvatski memorijalno dokumentacijski centar Domovinskog rata i Despot Infinitus, d.o.o., Zagreb.
19. Horvat, A., 2014: Promjena imena naselja u Baranji 1922. godine (Prilog proučavanju baranjskih ojkonima), *Scriniaslavonica* 14 (1), 235-251.
20. *Hrvatska enciklopedija*, 2018: *Jugoslavija*, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=29463> (12. 12. 2018.)

21. *Hrvatska enciklopedija*, 2019: AVNOJ, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=4866> (3. 3. 2019.)
22. *Hrvatska enciklopedija*, 2019: Mohačka bitka, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=41521> (11. 4. 2019.)
23. *Hrvatska enciklopedija*, 2019: Personalna unija, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=47743> (11. 5. 2019.)
24. *Hrvatske šume*, 2019: Uprava šuma Osijek, <https://www.hrsume.hr/index.php/hr/tvrtka/uprave/osijek>, (1. 3. 2019.)
25. Institut za arheologiju, *Batina – Sredno*, <http://www.iarh.hr/hr/tereni/batina-sredno/> (12. 2. 2019.)
26. Jakopčić, L., Matišić, M., 2017: Kretanje stanovništva jugoistočne Baranje od 16. do početka 20. stoljeća u svjetlu općih povijesnih procesa i povijesnodemografskih izvora, *Scriniaslavonica* 17, 9-34.
27. Klemenčić, M., 1992: Baranja, povijesno-geografski pregled, *Studiaethnologica* 4, 15-21.
28. Klemenčić, M., Milardović A., Vrbošić, J., 1995: *Činjenice o hrvatskoj Baranji*, Panliber, Osijek.
29. Komušanac, M., Šterc, S., 2010: Historijska geografija – temeljni identitet geografske discipline, *Hrvatski geografski glasnik* 72 (2), 123-142.
30. Krajcar, D.: Mongoli razbili vojsku Bele IV. – 1241., <https://povijest.hr/nadanasnjidan/mongoli-razbili-vojsku-bele-iv-1241/> (1. 6. 2019.)
31. Lokalna razvojna strategija LAG-a Baranja 2014. – 2020., 2018: <http://lag-baranja.hr/lag/dokumenti/analize-strategije>, (1. 6. 2019.)
32. Lučić, J., Šanjek, F., Antić, Lj. i dr., 1993: *Hrvatski povijesni zemljovid*, Zrinski d.d., Čakovec.
33. Magaš, D., 2013: *Geografija Hrvatske*, Meridijani, Zadar.
34. Maglica, N., 1992: Narodna nošnja baranjskih Hrvata, *StudiaethnologicaCroatica* 4 (1), 117-139.
35. Marijanović, K., 2013: Kopački rit – turizam u parku prirode, <http://www.geografija.hr/hrvatska/kopacki-rit-turizam-u-parku-prirode/> (17. 5. 2019)
36. Matišić, M., Jakopčić, L., Pešić, D., Ricl, J., *Revitalizacija baranjskih pustara*, Hrvatska mreža za ruralni razvoj, <http://ruralniparlament.com/wp-content/uploads/2017/04/Poster-14.pdf>, (20. 5. 2019.)
37. Matišić, M., Pejnović, D., 2015: Uzroci i posljedice zaostajanja Istočne Hrvatske u regionalnom razvoju Hrvatske, *Hrvatski geografski glasnik* 77 (2), 101-140.
38. Međeral-Sučević, K., 2006: Usporedni pregled hrvatskih i mađarskih baranjskih ojkonima, *FoliaonomasticaCroatica* 15, 173-189.
39. Muzej Slavonije, *Priča o Belju*, <https://mso.hr/?p=5397&lang=hr> (20. 5. 2019.)
40. Park prirode Kopački rit, <https://pp-kopacki-rit.hr/jupp-kopacki-rit/> (25. 5. 2019.)
41. Perković, B., 2017: Hrvatske željeznice – najbolji pokazatelj kakve rezultate daje liberalizacija, a kakve monopol, <https://www.liberal.hr/hrvatske-zeljeznice---najbolji-pokazatelj-kakve-rezultate-daje-liberalizacija--a-kakve-monopol-421> (9. 7. 2019.)
42. Pokos, N., Šterc, S., 1993: Demografski uzroci i posljedice rata protiv Hrvatske, *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja* 2 (2-3).
43. *Proleksis enciklopedija*, 2019: Regija, <http://proleksis.lzmk.hr/43596/> (4. 5. 2019.)

44. Sekulić, A., 1996: *Hrvatski baranjski mjestopisi*, Školska knjiga, Zagreb.
45. Sić, M., 2012a: Paneuropski prometni koridori i razvoj Osječke regije, *Hrvatski geografski glasnik* 72 (2), 53-67.
46. Sić, M., 2012b: Značenje autoceste Sredanci-Osijek-Beli Manastir za razvoj Osijeka i Osječke regije, *Acta Geographica Croatica* 39 (1), 1-14.
47. Sršan, S., 1993: *Baranja*, Matica Hrvatska, Osijek.
48. Sršan, S., 1994: *Hrvatska – povijest sjeveroistočnog područja*, TIZ Zrinski, Čakovec.
49. Sudarić, T., Zmaić, K., Petrić, B., 2015: Atraktivnost i konkurentnost ruralnog prostora Slavonije i Baranje, *Zbornik radova 50. hrvatskog i 10. međunarodnog simpozija agronoma*, Agronomski fakultet Zagreb, 169-173.
50. Šašlin, P., 2005a: Demogeografski razvoj Baranje 1991.-2001., *Hrvatski geografski glasnik* 67 (1), 81-97.
51. Šašlin, P., 2005b: Demografske perspektive Baranje – rezultati terenskog istraživanja, *Migracijske i etničke teme* 21 (1-2), 111-121.
52. Šimić, J., 2012: *Šetnje slavonskom i baranjskom prapoviješću*, Filozofski fakultet u Osijeku, Osijek.
53. T-portal, 2019: *Slavonci odbijaju dati koncesiju na zemlju bivšim Agrokorovim tvrtkama*, <https://www.tportal.hr/biznis/clanak/slavonci-odbijaju-dati-koncesiju-na-zemlju-bivsim-agrokorovim-tvrtkama-to-nije-posteno-foto-20190404/print>, (19. 5. 2019.)
54. Vince-Pallua, J., 1992: Životni običaji u Baranji (rođenje – svadba – smrt), *Studiaethnologica Croatica* 4 (1), 153-168.
55. Živić, D., 2018: Depopulacija i starenje u Istočnoj Hrvatskoj, *Diacovensia: teološki prilozi*, 26 (4), 657-679.

Popis izvora

- Etnološki centar baranjske baštine*, 2019: <http://etnobaranja.eu/> (18. 5. 2019.)
- Mirovna grupa Oaza Beli Manastir*, 2019: <https://oaza-bm.hr/oaza/naslovnica/item/2036-fotovijest-lijepo-uredjena-starinska-kuca-u-lucu>, (3. 2. 2019.)
- Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske, 1857. – 2011.*, CD-ROM, DZS RH, Zagreb, 2005.
- Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011: stanovništvo prema državljanstvu, narodnosti, vjeri i materinskom jeziku*, DZS, Zagreb, <https://www.dzs.hr/> (15. 6. 2019.)
- Prikaz broja i površine ARKOD-a po naseljima i vrsti uporabe poljoprivrednog zemljišta 31_12_2018*, 2018: www.apprrr.hr (19. 5. 2019.)
- Prikaz broja, površine ARKOD-a i broj PG-a s obzirom na veličinu i sjedište PG-a 31_12_2018*, 2018: www.apprrr.hr (19. 5. 2019.)
- Prilozi uz LRS LAG-a Baranja 2014. – 2020.*, 2018. <http://lag-baranja.hr/lag/dokumenti/analize-strategije> (13. 5. 2019.)

Stanovništvo – pregled po gradovima i općinama: prirodno kretanje stanovništva Republike Hrvatske 2012. – 2017. godine, DZS, Zagreb, <https://www.dzs.hr/> (15. 6. 2019.)

Stanovništvo – pregled po gradovima/općinama: doseljeno i odseljeno stanovništvo 2001. – 2017. po gradovima/općinama, DZS, Zagreb, <https://www.dzs.hr/> (15. 6. 2019.)

Turistička zajednica Baranje: *Dolasci i noćenja domaćih i stranih turista 2009. – 2018. godine*, <http://www.tzbaranje.hr/> (17. 5. 2019.)

Turistička zajednica Općine Bilje, <https://tzo-bilje.hr/> (17. 5. 2019.)

Turistička zajednica Općine Draž, <https://www.tz-draz.hr/> (17. 5. 2019.)

Popis priloga

Popis slika

Sl. 1. Prirodno-geografska obilježja Baranje.....	5
Sl. 2. Klimadijagram grada Osijeka.....	6
Sl. 3. Procjena i pregled kretanja broja stanovnika Baranje 1500. – 2011. godine.....	9
Sl. 4. Etnička struktura stanovništva na prostoru Baranje 1839. – 2011. godine.....	12
Sl. 5. Kretanje broja stanovnika Baranje 1857. – 2011. godine.....	14
Sl. 6. Udio pojedinih nacionalnih manjina u stanovništvu Baranje prema popisu iz 2011. godine.....	14
Sl. 7. „Švapska“ kuća u baranjskom mjestu Luč, u općini Petlovac.....	15
Sl. 8. Raspored pustara na prostoru Baranje.....	17
Sl. 9. Mreža cesta i željezničkih pruga u Osječko-baranjskoj županiji.....	18
Sl. 10. Mreža područnih, osnovnih i srednjih škola u Baranji.....	20
Sl. 11. Etnološki centar baranjske baštine u Belom Manastiru.....	21
Sl. 12. Lokacije odabranih prapovijesnih, antičkih i srednjovjekovnih nalazišta na prostoru Baranje.....	24
Sl. 13. Hrvatski povijesni prostor od 1699. godine do kraja 18. stoljeća.....	27
Sl. 14. Topografski prikaz baranjskih općina	35
Sl. 15. Autocesta Sredanci – Osijek – Beli Manastir i prostorno-funkcionalni razvoj osječke gradske aglomeracije.....	36
Sl. 16. Struktura poljoprivrednog zemljišta u Baranji prema korisniku 2018. godine.....	39
Sl. 17. Broj turističkih noćenja u Baranji 2009. – 2018. godine.....	41
Sl. 18. Položaj Parka prirode Kopački rit.....	42
Sl. 19. Turistički objekti, kulturne znamenitosti i prirodne atrakcije u Baranji.....	44
Sl. 20. Negativan migracijski saldo Baranje i broj baranjskog stanovništva odseljenog u inozemstvo 2012. – 2017. godine.....	46
Sl. 21. Projekcija kretanja stanovništva Osječko-baranjske županije 2011. – 2051. godine.....	47

Popis tablica

Tab. 1. Broj (obiteljskih) poljoprivrednih gospodarstava po jedinicama lokalne samouprave u Baranji za 2018. godinu.....	38
--	----

PISANA PRIPREMA ZA TERENSKU NASTAVU IZ GEOGRAFIJE		
Naziv i sjedište škole	OŠ Tin Ujević, Zagreb	
Obrazovni program (zanimanje)	Osnovna škola	
Ime i prezime nastavnika	Nikolina Barišić	
Datum izvođenja terenske nastave	21. – 22. rujna, 2019.	
Naziv nastavne jedinice	Terenska nastava iz geografije u Baranji	
Razred	8. razred	
Tip sata	Terenska nastava	
Kompetencije	Ishodi učenja	Zadatci kojima ću provjeriti ishode
1. Geografska znanja i vještine	<ol style="list-style-type: none"> 1. Učenici će opisati prirodno-geografska i društveno-geografska obilježja Baranje. 2. Učenici će objasniti uzroke suvremene depopulacije u Baranji. 3. Učenici će utvrditi mogućnosti daljnjeg razvoja turizma na prostoru Baranje. 4. Učenici će razvijati geografske vještine promatranja, prikupljanja podataka, interpretacije rezultata. 5. Učenici će usporediti osobni način života sa načinom života svojih vršnjaka u Baranji. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Kakav oblik reljefa prevladava u Baranji? 2. Koje su rijeke značajne za prostor Baranje? 3. Opiši mogućnosti budućeg razvoja poljoprivrede na prostoru Baranje. 4. Koji su glavni uzroci pada stanovništva Baranje u proteklih 30 godina? 5. Usporedi razliku tvog svakodnevnog života i svakodnevnog života tvojih vršnjaka u Baranji? 6. Opiši mogućnosti budućeg turističkog razvoja Baranje. 7. Na temelju priloženog teksta i internetskih izvora u skupini osmislite do 10 pitanja kojima ćete intervjuirati zadanu organizaciju/gospodarstvo.

		<p>8. Rezultate intervjua unutar skupine zajednički interpretirajte i donesite određene zaključke.</p> <p>9. Prezentirajte rezultate rada u skupinama.</p>	
2. Metodička kompetencija	<ol style="list-style-type: none"> 1. Učenici će pripremiti i provesti intervju. 2. Učenici će obraditi prikupljene podatke na terenskoj nastavi prema zadanim uputama. 3. Učenici će voditi dnevnik terenske nastave. 		
3. Komunikacijska kompetencija	<ol style="list-style-type: none"> 1. Učenici usmeno predstavljaju i argumentirano obrazlažu temu „Prednosti i nedostaci života u Baranji/Zagrebu koju su radom u skupini obradili te opisuju proces skupnog rada na zajedničkom zadatku. 2. Učenik samostalno vodi bilješke u dnevniku terenske nastave. 		
4. Socijalna kompetencija	<ol style="list-style-type: none"> 1. Učenici će tijekom debate uvažavati drugačija mišljenja, stavove i strategije rada. 2. Učenici će naučiti izraziti i argumentirati osobna mišljenja, stavove i strategije rada. 		
TIJEK NASTAVNOG SATA			
Etape sata	Cilj etape	Opis aktivnosti učitelja	Opis aktivnosti učenika
Priprema za terensku nastavu	<p>Najava cilja</p> <p>Obaveze i zadaci učenika</p> <p>Utvrđivanje pravila ponašanja</p> <p>Prezentiranje općih informacija o Baranji i terenskoj nastavi</p>	<p>Učitelj priprema terensku nastavu organizirajući prijevoz i smještaj učenika. Učitelj kontaktira Turističku zajednicu, pronalazi odgovarajuće obiteljsko poljoprivredno gospodarstvo i odgovarajuću obitelj koja djeluje u ruralnom turizmu. Dijeli učenike u tri radne skupine po osam učenika. Strukturira upute za rad pojedine skupine i opće upute za terensku nastavu. Organizira roditeljski</p>	<p>Učenici slušaju upute za terensku nastavu i rad u skupinama.</p> <p>Nakon podjele u skupine, smišljaju zajedničku strategiju djelovanja unutar grupe, te strukturiraju intervju do 10 pitanja, kojima će provesti istraživanje u sklopu Turističke zajednice, obiteljskog poljoprivrednog gospodarstva, te jedne obitelji koja za život zarađuje baveći se ruralnim turizmom.</p> <p>Cijeli razred kao zajednički zadatak provodi istraživanje o načinu života svojih vršnjaka iz Osnovne škole</p>

		<p>sastanak/informiranje vezano uz plan terenske nastave.</p> <p>Dva dana prije terenske nastave učenicima daje opće upute ponašanja i djelovanja na terenskoj nastavi, dijeli ih u skupine i daje upute za rad pojedinoj skupini. Na istome satu učitelj učenicima prezentira osnovna prirodno-geografska i društveno-geografska obilježja Baranje.</p>	<p><i>Kneževi Vinogradi</i> u istoimenom mjestu.</p>
<p>Terenska nastava</p>	<p>Razvijati vještine: usmenog i pisanog izražavanja, intervjuiranja, vođenja bilješki, organiziranja, dogovaranja, pridržavanja pravila rada u skupinama, komuniciranja i socijalnih vještina</p>	<p>Prvi dan: Polazak iz Zagreba u ranim jutarnjim satima. Dolazak u Baranju u prijepodnevnim satima. Posjet Turističkoj zajednici Baranje u Belom Manastiru i kratko zajedničko predavanje u trajanju od pola sata. Dok ostatak učenika razgledava prostor i postavlja dodatna pitanja, prva skupina radi intervju sa direktorom ili stručnim suradnikom Turističke zajednice te bilježi odgovore i podatke koje smatraju bitnim. Nakon posjeta TZ Baranje, pauza za ručak. Nakon ručka organiziran je posjet obiteljskom poljoprivrednom gospodarstvu koje svoju djelatnost temelji na ratarstvu i stočarstvu. Učenici razgledaju gospodarstvo (poljoprivrednu mehanizaciju, životinje...), a potom druga skupina provodi intervju sa nositeljem OPG-a, bilježi odgovore i informacije koje smatraju važnima. Učenici potom odlaze u posjet obitelji koja svoj posao temelji na uslužnim djelatnostima u ruralnom turizmu, odnosno koja posjeduje smještajne kapacitete i restoran. Učenici zajednički razgledaju smještajne i uslužne objekte. Treća skupina provodi intervju s vlasnikom, dok ostatak učenika ima slobodno vrijeme za dodatno razgledavanje ili informiranje. Učenici se potom smještaju u sobe. Svaka skupina zajednički priprema izlaganje na temelju provedenog intervjua i prikupljenih informacija. Nakon rada u skupinama učenici zajednički večeraju i družu se.</p> <p>Drugi dan: Učenici doručkuju. Nakon doručka svaka grupa prezentira rezultate provedenog intervjua i donosi određene zaključke vezane uz organizaciju, gospodarstvo i objekt istraživanja. Ostale skupine, pojedinačno postavljaju potpitanja skupini koja prezentira. Nakon prezentacija učenici odlaze na druženje s učenicima Osnovne škole Kneževi Vinogradi. Učenici razmjenjuju iskustva o opremljenosti škola, putovanju do škole, provođenju slobodnog vremena, izvanškolskim i izvanškolskim aktivnostima te načinu života i afinitetima. Nakon</p>	

		druženja organiziran je zajednički ručak. Učenici potom odlaze u posjet Kopačkom ritu. Prije samog obilaska Parka prirode, organizirana je debata o prednostima i nedostacima života u Baranji/Zagrebu. Učenici iznose i argumentiraju svoje stavove poštujući različita mišljenja. Nakon provedene debate, organiziran je obilazak Kopačkog rita uz stručno vodstvo. Povratak u večernjim satima u Zagreb.
Završni dio		Učitelj vrednuje učenike prateći rad u skupinama, rad i zalaganje pojedinog učenika, način obrade informacija i donošenja zaključaka, prezentiranja sadržaja rada skupine, iznošenje argumenata u raspravi. Po dolasku s terenske nastave učitelj pregledava dnevnik terenske nastave svakog učenika. Praćenje učenika i dnevnik terenske nastave rezultiraju dvjema ocjenama za svakog učenika prema unaprijed dogovorenim elementima i kriterijima (geografsko istraživanje i vještine, geografska znanja).

Nastavne metode

Metoda razgovora, metoda usmenog izlaganja, metoda rada na tekstu, grafička metoda, terenski rad

Oblici rada

Frontalni rad, rad u skupinama, individualni rad, terenski rad

Nastavna sredstva i pomagala

Bilježnica, olovka, dnevnik terenske nastave, pitanja za intervju, opće upute i upute za skupine, internetski izvori podataka

Popis literature i izvora za učitelja/nastavnika

1. Turistička zajednica Baranje, <http://www.tzbaranje.hr/>
2. Bartoluci, M., Hendija, Z., Petračić, M., 2016: Pretpostavke održivog razvoja ruralnog turizma u kontinentalnoj Hrvatskoj, *Acta EconomicaEt Turistica*, 2 (1), 141-158.
3. Curić, Z., Glamuzina, N., Opačić, V. T., 2013: *Geografija turizma*, Ljevak, Zagreb.
4. Klemenčić, M., 1992: Baranja, povijesno-geografski pregled, *Studiaethnologica* 4, 15-21.
5. Matišić, M., Pejnović, D., 2015: Uzroci i posljedice zaostajanja Istočne Hrvatske u regionalnom razvoju Hrvatske, *Hrvatski geografski glasnik* 77 (2), 101-140.
6. Šašlin, P., 2005a: Demogeografski razvoj Baranje 1991.-2001., *Hrvatski geografski glasnik* 67 (1), 81-97.

Popis priloga (koji nisu upisani u nastavna sredstva i pomagala)

Prilog 1: Powerpoint prezentacija s osnovnim informacijama o terenskoj nastavi i općim obilježjima Baranje

Prilog 2: Opće upute za terensku nastavu

Prilog 3: Upute za prvu, drugu i treću skupinu učenika

Prilog 4: Lista za procjenu učeničkih postignuća na terenskoj nastavi

Prilog 1:Powerpoint prezentacija s osnovnim informacijama o terenskoj nastavi i općim obilježjima Baranje

Terenska nastava iz geografije

Baranja: 21. – 22. 9. 2019.

Opće informacije

- Polazak 21. 9. u 6:00 sati sa Autobusnog kolodvora
- Smještaj i hrana osigurani
- Ponijeti prikladnu odjeću i obuću
- Povratak 22.9. oko 20:00 sati na Autobusni kolodvor

Plan terenske nastave:

1. DAN:

- Razgledavanje i posjet Turističkoj zajednici Baranje, obiteljskom poljoprivrednom gospodarstvu i smještajnom/ugostiteljskom objektu
- Intervjuiranje u skupinama

2. DAN:

- Posjet Osnovnoj školi Kneževi Vinogradi i druženje s učenicima 8. razreda
- Posjet Parku prirode „Kopački rit” i debata

Baranja

- površina: 1147 km²
- 39 420 stanovnika (2011.)
- jedan upravni grad i devet općina
- naplavne ravnice Dunava, i Drave + praporni ravnjak BANSKO BRDO
- depopulacija
- granična regija – Srbija i Mađarska
- poljoprivreda, vinogradarstvo, turizam

Prilog2: Opće upute za terensku nastavu

UPUTE ZA TERENSKU NASTAVU – Baranja: 21. – 22. 9. 2019.

Upute ponašanja:

- u radu skupine dati svoj doprinos,
- voditi bilješke (dnevnik terenske nastave) prema dobivenim uputama,
- sudjelovati u intervjuiranju i prikupljanju informacija,
- uvažavati različita mišljenja i stavove,
- argumentirano raspravljati,
- poštovati odluke većine članova skupine,
- prezentirati rezultate provedenog intervjua i zaključke skupine,
- biti pažljiv u prometu, odnosu prema kolegama i starijima.

Prilikom posjeta OŠ Kneževi Vinogradi i druženja s vršnjacima informirati se o:

- Opremljenosti škole i učionica,
- Oblicima provođenja slobodnog vremena
- Udaljenosti i načinu putovanja u školu
- Pohađanju izvanškolskih i izvannastavnih aktivnosti
- Provođenju slobodnog vremena
- Načinu svakodnevnog života u mjestu stanovanja

Upute za sastavljanje pitanja:

- Pročitati priloženi sastavak o temi koju skupina istražuje
- Sastaviti do 10 pitanja koja ćete postaviti nadležnoj osobi u određenoj organizaciji ili gospodarstvu. Pitanja trebaju pomoći istraživanju teme odnosno trebaju dati određene odgovore o tome što vas zanima u djelovanju, načinu rada, prihodima i dr.
- Svi članovi skupine trebaju dati svoj doprinos u sastavljanju pitanja,
- Učitelj treba pregledati pitanja i može predložiti skupini određene izmjene koje skupina može, ali ne mora prihvatiti.

Dnevnik terenske nastave:

- **potreban pribor:** bilježnica, olovka,
- unutar skupine prije polaska na terensku nastavu prema uputama dogovoriti **do 10 pitanja** povezanih s predmetom istraživanja odnosno zadatka pojedine skupine,
- u dnevniku prilikom izrade na prvoj stanici naznačiti **pripadajuću skupinu, te dane,**
- pitanja zapisati u dnevnik **prije polaska** na terensku nastavu, ostavljajući mjesta za bilješke vezane uz odgovor i druge moguće informacije prikupljene za vrijeme intervjua,
- unutar skupine zajednički razmjeniti bilješke i dogovoriti strategiju izlaganja sadržaja u trajanju od **15-20 minuta:**
- **u izlaganje uvrstiti i objasniti:** 1. postavljena pitanja
2. poteškoće prilikom sastavljanja pitanja
3. dobivene odgovore
4. u kolikoj su mjeri dobiveni odgovori bili u skladu s ranijim razmišljanjima o temi prilikom sastavljanja pitanja
5. zaključke o temi/predmetu istraživanja,

- prilikom posjeta OŠ Kneževi Vinogradi informirati se o navedenim stavkama iz uputa, voditi bilješke u bilježnicu,
- do debate razmisliti o razlikama između svakodnevice svojih vršnjaka iz Baranje i tvog osobnog života,
- prilikom debate argumentirati svoj stav, poštujući mišljenja drugih učenika,
- prilikom posjete Parku prirode Kopački rit u bilježnicu zapisati informacije koje misliš da su važne i koje su ti osobno zanimljive,
- **nakon povratka s terenske nastave na kraju dnevnika napisati sastavak/osvrt na terensku nastavu od najmanje 300 riječi. U sastavak je potrebno uvrstiti sljedeće:**
 - kako mi se svidjela terenska nastava i koji dio najviše
 - koliko mi je i zbog čega bila korisna terenska nastava
 - što sam naučio/-la na terenskoj nastavi
- ukoliko postoje nejasnoće u bilo kojoj etapi terenske nastave (dobivenim uputama, izlaganjima, intervjuiranjima) zamoli učitelja/sugovornika da ponovi ili dodatno pojašni određene informacije
- **dnevnik terenske nastave predati učitelju najkasnije do 27. 9. 2019. godine**

Prilog 3: Upute za skupine

1. SKUPINA – Turistička zajednica Baranje

ZADATAK: Pročitajte priloženi polazni tekst. Na internetu pronadite stranice „TZ Baranje“, te osmislite do 10 pitanja koja ćete postaviti prilikom posjeta turističkoj zajednici.

Turistička zajednica „Beli Manastir“ osnovana je 1998. godine, a deset godina kasnije osniva se „Turistička zajednica Baranje“ koja djeluje na području šest općina i grada Belog Manastira. Ciljevi i zadaće TZ Baranje su promocija turizma hrvatskog dijela Baranje u svrhu povećanja turističkog prometa, razvoj postojeće te osmišljavanje novih turističkih ponuda, informiranje i edukacija kako turista, tako i svih osoba koje rade u turističkoj djelatnosti na području Baranje.

DJELATNOSTI: Turistička zajednica Baranje u užem smislu potiče razvoj turističke ponude na području koje pokriva te pruža pomoć ponajprije u marketinškom smislu subjektima koji se bave ugostiteljsko-turističkom djelatnosti. U širem smislu TZ Baranje ima razgranat spektar djelatnosti:

- 1. pružanje marketinške potpore turističkim subjektima na području djelovanja*
- 2. pružanje informacija turistima o Baranji i turističkoj ponudi*
- 3. promocija turističke ponude Baranje na sajmovima, u medijima...*
- 4. izdavanje promotivnih i informativnih brošura, vođenje internet stranice i komunikacija putem društvenih mreža s potencijalnim turistima*
- 5. poticanje i organiziranje te marketinška potpora organizaciji kulturnih, zabavnih, umjetničkih, sportskih i drugih manifestacija koje pridonose obogaćivanju turističke ponude*
- 6. prikupljanje statističkih podataka o dolascima i noćenjima turista na području Baranje pokrivenom djelovanjem TZ Baranje*
- 7. poticanje i sudjelovanje u projektima bitnim za razvoj turističke infrastrukture i turističke ponude*

te druge aktivnosti bitne za razvoj turizma u Baranji.

2. SKUPINA – Obiteljsko poljoprivredno gospodarstvo

ZADATAK: Pročitajte priloženi polazni tekst. Dodatne informacije možete potražiti putem interneta. Osmislite do 10 pitanja koja će te postaviti prilikom posjeta jednome OPG-u koje se bavi ratarstvom i stočarstvom.

Obiteljsko poljoprivredno gospodarstvo (OPG) je fizička osoba ili skupina fizičkih osoba članova zajedničkog kućanstva, koje obavljaju poljoprivrednu djelatnost na poljoprivrednom gospodarstvu koristeći se vlastitim ili unajmljenim proizvodnim jedinicama. Kvalitetno je i plodno zemljište bilo preduvjet rane naseljenosti prostora istočne Hrvatske i

Baranje. Baranja ima dugu tradiciju poljoprivredne proizvodnje zbog višestoljetne orijentiranosti svojega stanovništva na ovu djelatnost. Na prostoru Baranje u 2018. godini bilo je registrirano 1920 (obiteljskih) poljoprivrednih gospodarstava. Među zastupljenosti ratarskih kultura ističu se pšenica, ječam, kukuruz, šećerna repa, suncokret i soja. Navodnjavanje poljoprivrednog zemljišta u Baranji još uvijek nije dovoljno razvijeno unatoč tome što česte suše ugrožavaju poljoprivrednu proizvodnju u Baranji.

3. SKUPINA – uslužne djelatnosti i turizam

ZADATAK: Pročitajte priloženi polazni tekst. Dodatne informacije možete potražiti putem interneta. Osmislite do 10 pitanja koja će te postaviti voditeljima prilikom posjeta smještajnim i ugostiteljskim objektima.

Baranja je u proteklih desetak godina prepoznata kao destinacija ruralnog turizma. Ruralni je turizam skupni naziv za različite aktivnosti i oblike turizma koji se odvijaju izvan gradova i područja u kojima je razvijen masovni turizam. Osim Kopačkog rita, prostor Baranje obiluje kulturnom i etnološkom baštinom koja je rezultat bogate baranjske prošlosti, a značajan su čimbenik i prirodna bogatstva šuma i okoliša. Stranim turistima i posjetiteljima privlačna je i kultura života koja je očuvana u ruralnim prostorima panonske regije. Način je to života tipičan za poljoprivredne krajeve, neformalan odnos prema turistima, čvrste obiteljske veze, gastronomska i enološka ponuda. Nositelji razvoja ruralnog turizma jesu obiteljska gospodarstva koja sve više proširuju područja svoje djelatnosti. Naime, oni nude usluge smještaja ujedno plasirajući svoje domaće prehrambene proizvode. Pojava turizma kao djelatnosti u Baranji relativno je mladog postanka pa zbog toga postoje brojne prijetnje razvoju turizma u budućnosti.

Prilog 4: Kriteriji za procjenu učeničkih postignuća na terenskoj nastavi

Geografska znanja (1-3)		Geografsko istraživanje i vještine (1-3)	
Poznavanje pojmova	___/3	Opažanje u prostoru	___/3
Razumijevanje procesa	___/3	Analiza podataka	___/3
Pismeno izražavanje	___/3	Aktivnost pri radu u skupini	___/3
Upotreba geografskih znanja u debati	___/3	Dnevnik terenske nastave (sadržaj)	___/3
Ukupno	___/12	Ukupno	___/12
Ocjena		Ocjena	

Broj bodova	Razina postignuća
1	Djelomično točno; sporo; uz veliku pomoć nastavnika
2	Uglavnom točno; nepotpuno; polagano; uz pomoć nastavnika
3	Točno; precizno; brzo; samostalno

Broj bodova	Ocjena
0-5	Nedovoljan
6-7	Dovoljan
7-9	Dobar
9-10	Vrlo dobar
11-12	Odličan